

Mûnis ve Âgehî'nin Firdevsü'l-İkbâl Adlı Eserinde Geçen Türkçe ve Moğolca Askerî Terimler Üzerine

On Turkish and Mongolian Military Terms in Munis and Agehi's Firdaws al-Iqbal

ÖZET

Çağatay Türkçesinin son dönemine ait önemli bir tarih eseri olan Firdevsü'l-İkbâl, dönemin iki şair ve tarihçisi Şir Muhammed Mîrâb Mûnis (1778-1829) ve Muhammed Rızâ Âgehî (1809-1874) tarafından yazılmıştır. 1805 yılında İltüzer Han'ın emri ile hanedan tarihini konu alan Firdevsü'l-İkbâl eserini yazmaya başlayan Mûnis, 1829 yılında vefat etmiştir. Firdevsü'l-İkbâl'in büyük bir kısmı yazılmış olsa da, eserin yarım kalan kısmı Allah Kulu Han döneminde Mûnis'in yeğeni ve öğrencisi Âgehî tarafından tamamlanmıştır. Firdevsü'l-İkbâl, Hive Hanlığı'nın tarihi hakkında kıymetli bilgiler sunmasının yanı sıra, 17-19. yüzyıllar Orta Asya tarihi ile ilgili yazılmış en önemli tarih kaynaklarından biri olarak kabul edilir.

Bu çalışmada Mûnis ve Âgehî'nin Firdevsü'l-İkbâl adlı eserinde yer alan Türkçe ve Moğolca askerî terimler incelenmiştir. Tespit edilen askerî terimlerin çoğu Türkçe, kısmen Moğolca, Arapça ve Farsça'dır. Bu çalışma sadece Türkçe ve Moğolca askerî terimler ile sınırlanmıştır. Tespit edilen her terim kendi kategorisi içerisinde alfabetik sıralamaya göre listelenmiş ve Firdevsü'l-İkbâl'in metninden örnekler verilmiştir.

Tespit edilen askerî terimler, askerî ünvanlar, ordunun dizilişi ve askerî düzeniyle ilgili terimler, kara kuvvetlerinde muharip sınıfı ile ilgili terimler, ordunun savaşta kullandığı silahlar ve savaş aletleri, savunma ve korunma amaçlı kullanılan savaş aletleri, asker ve ordu anlamında kullanılan terimler, ordugah ve karargah anlamında kullanılan terimler ve diğer askerî terimler başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Firdevsü'l-İkbâl, askerî terim, Mûnis ve Âgehî, Çağatay Türkçesi, Hive Hanlığı

ABSTRACT

Firdaws al-Iqbal, which is an important historical work of the Chagatai Turkish, was written by two poets and historians of the period, Shir Muhammed Mirab Munis (1778-1829) and Muhammed Riza Agehi (1809-1874). Munis, started writing Firdaws al-Iqbal, which is about the history of the dynasty, by the order of Ilutzer Khan in 1805. Munis, passed away in 1829 and although a large part of the Firdaws al-Iqbal was written, the unfinished part of the work was completed by his nephew and student Agehi, during the reign of Allah Kulu Khan. Firdaws al-Iqbal, which is about the history of the Khanate of Khiva, is considered one of the most important historical sources written about the history of the Central Asia between 17th-19th centuries.

In this study, Turkish and Mongolian military terms in Firdaws al-Iqbal are analyzed. Most of the military terms identified in Firdaws al-Iqbal, are Turkish, partly Mongolian, Arabic and Persian. This study contains only Turkish and Mongolian military terms. For each identified term, examples are given from Firdaws al-Iqbal's text.

The identified military terms are evaluated under the headings of military titles, terms related to the arrangement and military order of the army, terms related to the belligerent class in the land forces, weapons and war tools used by the army in war, war tools used for defense and protection, terms used in the meaning of soldier and army, terms used in the meaning of military encampment and headquarters and other military terms.

Keywords: Firdaws al-Iqbal, military term, Munis and Agehi, Chagatai Turkish, Khanate of Khiva

GİRİŞ

Son dönem Çağatay Türkçesinin önemli bir tarih eseri olan Firdevsü'l-İkbâl, dönemin iki şair ve tarihçisi Şir Muhammed Mîrâb Mûnis (1778-1829) ve Muhammed Rızâ Âgehî (1809-1874) tarafından yazılmıştır. 1805 yılında İltüzer Han'ın emri ile hanedan tarihini konu alan Firdevsü'l-İkbâl eserini yazmaya başlayan Mûnis, 1829 yılında vefat etmiştir. Firdevsü'l-İkbâl'in büyük bir kısmı yazılmış olsa da, eserin yarım kalan kısmı Allah Kulu Han döneminde Mûnis'in yeğeni ve öğrencisi Âgehî tarafından tamamlanmıştır. (Bregel, 1999: 19-20).

Hive hanı İltüzer Han (1806-1825), Mûnis'e, hanedanının tarihini üsluplu bir dille kaydedip gelecek nesillere aktarmak ve muzaffer atalarının isimlerinin yaşamasını sağlayacak bir eser yazmasını emretmiştir (Yazıcı Şahin, 2016: 27). İltüzer Han tarafından bu emrin ne zaman verildiği belli değildir. Mûnis, eserinde bu emri ne zaman aldığına dair herhangi bir bilgiye de değinmemiştir. Ancak Bregel, Firdevsü'l-İkbâl'in ön sözündeki tarihsel olaylara dayanarak yaptığı değerlendirmede eserin muhtemelen 1805 yılında yazılmaya başlandığını belirtmiştir (Bregel, 1999: 25-26).

**Muhammadullah Haji Moh
Naseem** ¹

How to Cite This Article

Naseem, M. H. M. (2024). "Mûnis ve Âgehî'nin Firdevsü'l-İkbâl Adlı Eserinde Geçen Türkçe ve Moğolca Askerî Terimler Üzerine", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 10(1):83-102. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10619938>

Arrival: 10 November 2023

Published: 31 January 2024

International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

This journal is an open access, peer-reviewed international journal.

¹ Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Kocaeli, Türkiye. <https://ror.org/0411seq30>

Firdevsü'l-İkbâl, Hive Hanlığı'nın tarihi hakkında kıymetli bilgiler sunmasının yanı sıra, 17-19. yüzyıllar Orta Asya tarihiyle ilgili yazılmış en önemli tarih kaynaklarından biri olarak kabul edilir (Yiğit, 2006: 147). Firdevsü'l-İkbâl, bu bölgelerde yaşayan Özbek, Türkmen, Karakalpak ve diğer Horasan halklarını da kapsayan Hive Hanlığı'nın siyasi olaylarını ele alır. Savaşlar, isyanlar, iç karışıklıklar, baskınlar, yöneticiler arasındaki çekişmeler, bölgenin askerî, coğrafi, ekonomik ve sosyal yapısı, kültürel ve edebî ortam vb. mevzularda detaylı bilgiler verir. Ayrıca, dönemin âlimlerinin, şairlerinin, din adamlarının vb. gibi tanınmış isimlerinin yanı sıra saray, kale, medrese, cami vb. mimari yapılar hakkında bilgiler ilk elden sunulur. Bölgenin etnik yapısını oluşturan topluluklar, şehirler, devlet yönetimi ile ilgili kelime ve ünvanlar, askerlik ve askerî teçhizatla ilgili terimler, Hive'nin bu döneme ait tarihine dair eşsiz bilgiler içerir (Gerçek, 2011: 30).

Firdevsü'l-İkbâl'de tespit edilen askerî terimlerin çoğu Türkçe, kısmen Moğolca, Arapça ve Farsça'dır. Örneğin, savaş düzeni için *yasal* terimi kullanılmıştır. Savaş düzeninde öncü askerî birlikler için *karavul* <Moğ., *harâvul* / *irevül* <Moğ., *mañlay* <Moğ., *mukaddemetü'l-ceyş* <Ar., *mukaddime-i sipah* <Ar.+Far., *yezek* <Far. terimleri kullanılmıştır (Firdevsü'l-İkbâl-T 82, 54b/7, 252a/13, 169a/16, 285b/13, 234b/13). Bu birlik ordunun büyük kısmının önünde bulunur. Savaşlarda ordunu sağ kolunda bulunan askerî birlik için *oñ kol*, *barangar* <Moğ., *meymene* <Ar. terimleri, ordunun sol kanadındaki askerî birlik için *sol kol*, *cavangar* <Moğ., *meysere* <Ar. terimleri, ordunun sağ ve sol kanatlarının arasında bulunan birliğe *kalbgâh* <Ar.+Far. terimi ve ordunun artçı askerî güçleri için ise *sâka* <Ar. terimi kullanılmıştır. Buna göre ordunun en temel dizilişi, merkez, sağ kanat, sol kanat, bunların önünde öncü birlikler, aralarında ise artçı birlikler biçimindedir.

Ordunun kullandığı başlıca silahlar kılıç, ok ve yay, mızrak, topuz, hançer, top ve tüfektir (34b/14, 193b/17, 303b/7, 215b/13, 150b/12, 263b/14). Gerek atlı gerekse yaya olarak savaşan askerler ok ve yay taşır, kılıç ve mızraklar da bu donanımı tamamlar. Ok, bu dönem için önemli silahlardan biridir. Kılıçlar ise bütün Orta Asya tarihinde olduğu gibi bu dönemde de önemini korumuştur. Balta aynı zamanda bir savaş aleti olarak da kullanılır (Alpargu, 2002: 994). Baltanın bir türü olan *teber* <Far. ve *nâçeh* <Far. “nacak” de savaş aletleri olarak kullanılmıştır. Topuz da savaş aleti olarak önemlidir ve bir tür topuz olan *şesper* <Far. “altı dilimli bir gürz” ve *gürz* <Far. de savaş aleti olarak kullanılmıştır. Ateşli silah olarak *multuk*, *şemhal* <Far. “bir tür çakmaklı tüfek” ve *tüfeng* <Far. “tüfek” kullanılmıştır. Askerlerin savaşlarda kılıç, kargı, mızrak ve ok darbelerine karşı kendilerini koruması ve savunması için *kalkan* ve *siper* <Far. kullanılmış, kalkanın bir türü olan *tura* da savaşta savunma aleti olarak kullanılmıştır.

Bu silahlar için Türkçe kökenli terimlerin yanı sıra Arapça ve Farsça kökenli terimler de kullanılmıştır. Örnek olarak, kılıç için Farsça *tiğ*, *şemşir*, Arapça *süyuf* “kılıçlar” terimleri kullanılmış; mızrak için Arapça *sinan*, *harbe*, *rümh*, Farsça *nize*, *zübin* terimleri; ok için Farsça *tir*, *hadeng*, *navek* terimleri kullanılmıştır (129b/17, 232b/5, 294a/12). Yay için Farsça *keman*, Arapça *kavs*; topuz için Farsça *gürz*, *şesper* “altı dilimli bir savaş aleti olan topuz” (150b/12, 263b/14); top için Farsça *zenburek* “hayvan üzerinde taşınan bir tür küçük top” (286a/8); ateşli silah için Türkçe *multuk*, *yarağ*, Farsça *tüfeng*, *şemhal*, Arapça *cezayir* terimleri kullanılmıştır. Savaş baltası için Türkçe *balta* / *baltu*, Farsça *tişe*, *teber*, *nâçeh* “nacak, savaş baltası” terimleri; kurşun için Türkçe *ok*, *kurgaşın*, Farsça *gülüle* terimleri; savaşta askerlerin kendilerini korumak ve savunmak için Türkçe *kalkan*, *tura*, Farsça *siper* terimleri kullanılmıştır. Temren için Türkçe *başak*, Farsça *peykân*; okçu için Türkçe *okçı*, *mergen*, Farsça *tir-endâz*, *hadeng-endâz*, *kâdir-endâz* <Ar.+Far. terimleri; topçu veya top atan kişi için Türkçe *topçu*, *top-endâz* <T.+Far., Farsça *gülüle-endâz* terimleri; tüfek atıcısı için Türkçe *multukçu*, *cezayirçi* <Ar.+T., *şemhalçı* <Far.+T., Farsça *tüfeng-endâz* terimleri kullanılmıştır.

Askerî birlik ve ordunun yönetimini elinde bulduran komutan ve lider için Türkçe *bég/bék/bey/biy*, *baş*, Moğolca *noyan*, Farsça *leşkerkeş*, *sipehdâr*, *sipehsâlâr*, *sâlâr*, *sipeh-bûd*, *sergerde*, *serdâr*, *fermân-fermâ*, *fermândih*, Arapça *emir*, *reis*, Farsça+Arapça *serasker* terimleri kullanılmıştır (31a/2, 103b/3, 275a/7, 241b/7, 215a/8, 207a/1). Asker ve ordu için Türkçe *ordu*, *çerig*, *yigit*, Moğolca *koşun*, Farsça *bahadır*, *leşker*, *sipâh/sipeh*, *sipâhi*, Far.+Ar. *leşkeriyye*, Arapça *ceyş*, *nefer*, *mütecennide*, *cünûd* “askerler”, *ebtal* terimleri kullanılmış (344a/3, 385a/1, 202a/17, 226b/2); atlı asker için Türkçe *atlıg*, Farsça *süvâri*, Arapça *seriye* “düşman üzerine gönderilen, seçkin askerlerden oluşmuş küçük süvâri birliği”; yaya savaşan asker sınıfı için Türkçe *yayak*, Farsça *piyade* terimleri kullanılmıştır. Askerî karargâh, ordugâh ve askerlerin toplandığı yer için Türkçe *koş* “askerî birlik, askerî kol; karargâh”, Moğolca *bulcar/bolcar*, Farsça *leşkergah*, Arapça *mu'asker* “ordu yeri, askerî karargâh”, *muhayyem* “çadırları kurulmuş ordugâh” terimleri kullanılmıştır. Savaş kavramı için Türkçe *uruş*, *savaş*, Farsça *rezm*, *ceng*, *neberd*, *kârzâr*, *peykâr*, *girüdâr*, Arapça *muharebe*, *mu'areke*, *masâff*, *harb*, *vegâ*, *sefer*, *mübarezet*, *mücadele*, *gazv*, *heycâ* terimleri; savaş alanı, harp meydanı için Farsça *rezmgâh*, *kârzâr*, Arapça *ma'reke*, *ma'reke-i mübarezet*, Ar.+T. *mübarezet meydanı* gibi terimler kullanılmıştır.

Sefer ve savaşlarda binek hayvanı olarak at ve deve, deniz taşıtı olarak gemi ve sal, kara taşıtı olarak ise hayvanlar tarafından çekilen, yük ve insan taşıyan tekerlekli araba kullanılmıştır (339a/12, 379b/5, 196b/10).

Askerlerin savaş kıyafetleri içinde zırh ön planda yer alır ve yaygın olarak kullanılır (233a/16, 251b/12, 345a/16-17). Firdevsü'l-İkbâl metninin bazı yerlerinde bütün ordunun, hatta baştan ayağa kadar zırh giydiği belirtilmiştir (100b/8). Eserde, zırh için *savut* “göğüs zırhı”, *kirevge/kirevke*, *kolluk* “kola giyilen zırh”, *zırh* <Far., *cevşen* <Far. “zincir ve puldan yapılan örme zırh” terimleri, zırhlı için ise *témür-pûş* <T.+Far., *pûlâd-pûş* <Far. “zırh giyen, zırhlı”, *zırh-pûş* <Far. “zırh giymiş, zırhlı”, *sahib-i zırh* <Ar.+Far. “zırhlı” terimleri kullanılmıştır. Savaş zamanında at için yapılan ve ok geçirmeyen zırha *kéçim/kécim* denir.

TÜRKÇE VE MOĞOLCA ASKERİ TERİMLER

Firdevsü'l-İkbâl'de² tespit edilen askerî ünvanların çoğu Türkçe, kısmen Moğolca, Arapça ve Farsça'dır. Çalışmamız Türkçe ve Moğolca askerî terimlerle sınırlandırılmış ve alfabetik sıralamaya göre listelenmiştir. Tespit edilen her terim için Firdevsü'l-İkbâl'in metninden örnekler verilmiştir.

Çalışmamızda tespit edilen terimler için öncelikle Sir Gerard Clauson'un An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish (Clauson, 1972), Martti Räsänen'in Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türkischen Sprachen (Räsänen, 1969) ve Ferdinand D. Lessing'in Moğolca-Türkçe Sözlüğünden (Lessing, 2003) etimolojik öneriler sunulmuştur. Daha sonra Muḳaddimetü'l-Edeb (Yüce, 2014), Muḳâkemetü'l-Luġateyn (Barutçu Özönder, 1996), El-Luġātu'n-Nevā'iyye ve'l-İstiḫādātu'l-Çaġātā'iyye (Kaçalın, 2011), Nisāb-ı Türkî (Kaman & Karagözlü, 2020), Neẓr-'Alī'nin Çaġatay Türkçesi Sözlüğü (Rahimi, 2022), Ferāġi'nin Çaġatay Türkçesi Sözlüğü (Rahimi, 2021), Fazlullāh Ḥan Luġatı (Öztürk, 2022), Zebān-ı Türkî (Kelür-nāme) (Kara, 2011), Nisāb-ı Ḳutbiyye (Turan, 2019), Feth-'Alī Kaçar Luġatı (Rahimi, 2019) ve Üss-i Lisān-ı Türkî (Toparlı & İlgin, 2022) adlı Çaġatayca sözlüklere ulaşılarak tespit edilen terimlerin Çaġatayca sözlüklerdeki karşılıkları verilmiştir. Firdevsü'l-İkbâl eserinde tespit edilen askerî terimler 1. Askerî ünvanlar, 2. Ordunun dizilişi ve askerî düzeniyle ilgili terimler, 3. Kara kuvvetlerinde muharip sınıfı ile ilgili terimler, 4. Ordunun savaşta kullandığı silahlar ve savaş aletleri, 5. Savunma ve korunma amaçlı kullanılan savaş aletleri, 6. Asker ve ordu anlamında kullanılan terimler, 7. ordugâh ve karargâh anlamında kullanılan terimler, 8. Diğer askerî terimler, başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Askerî Ünvanlar³

baş “lider, amir, komutan”

Clauson, *baş* kelimesinin anatomik olarak “kafa” göstergesini belirttiğini ancak en eski çağlardan beri metafor olarak “bir ordunun başı”, “bir şeyin başlangıcı” veya “coğrafi şekilleri” belirten bir benzetme anlatımında kullanıldığını vurgulamıştır (Clauson, 1972: 375). Räsänen, *baş* kelimesine “kafa” anlamını vermiştir (Räsänen, 1969: 64).

Çaġatayca sözlüklerden Nisāb-ı Türkî'de *baş* “baş” (Kaman & Karagözlü, 2020: 77), Fazlullāh Ḥan Luġatı'nda *baş* “baş; salkım, başak” (Öztürk, 2022: 256), Zebān-ı Türkî (Kelür-nāme)'de *baş* “baş” (Kara, 2011: 310), Nisāb-ı Ḳutbiyye'de *baş* “baş” (Turan, 2019: 74), Feth-'Alī Kaçar Luġatı'nda *baş* “İskender'in ordusunda bir komutanın adı” (Rahimi, 2018: 416), Muḳaddimetü'l-Edeb'de *baş* “baş, önsöz, uç” (Yüce, 2014: 99).

Firdevsü'l-İkbâl'de *baş* ünvanı “lider, amir, komutan” anlamında kullanılmıştır.

“... Muḳammed Cān Bék'ni kim pencāh başı durur érdiler. Öz maḫşüş nökerleri bile Ḥorāsān yollarınınıñ hıfzıġa muḳarrer étdi” (241b/14-15)

başçı “Rehber, kılavuz, askerler ve orduya rehberlik eden”

Clauson, *başçı* kelimesine “lider, amir” anlamlarını vermiştir (Clauson, 1972: 378). Räsänen'in sözlüğünde *başçı* kelimesi tanımlanmamıştır.

Çaġatayca sözlüklerde Feth-'Alī Kaçar Luġatı'nda *başçı* “kılavuz, yol gösteren” (Rahimi, 2019: 430), Muḳaddimetü'l-Edeb'de *başçı* “önder” (Yüce, 2014: 99) şeklinde tanımlanmıştır.

Firdevsü'l-İkbâl'de *başçı* ünvanı “rehber, kılavuz, askerler ve orduya rehberlik eden” anlamlarında kullanılmıştır.

“Ol uçurda ol miḳdār kar köp yağıp érdi kim ekşer yerde atnıñ kökrekiġaça batar érdi ve ba'zı mevā'i'de téve ḳaddıġa berāber tüşmiş érdi ve 'asākir-i zafar me'āsir-i nevbet bile ilgeri yürüüp yol açar érdiler. Ol yürüşde Mollā Sarıtay dégen Ḳarakalpaġ başçı érdi.” (429b/4-6)

² Firdevsü'l-İkbâl'in İstanbul nüshası esas alınarak Altun (2011), Gerçek (2011), Yazıcı Şahin (2016), Bayındır (2016) tarafından hazırlanan doktora tezlerinin metni, Erhan Çakır'ın çalışması devam eden “Münis Harezmi ve Rızā Āġehî Firdevsü'l-İkbâl [380b-460a] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dil-Yazım Özellikleri, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım) adlı doktora tezinin metni, benim de çalışmakta olduğum “Münis Harezmi ve Rızā Āġehî Firdevsü'l-İkbâl [460b-524a] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dil-Yazım Özellikleri, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım)” adlı doktora tezinin metni esas alınmıştır.

³ Firdevsü'l-İkbâl'de anlatılan olayların devamını içeren Muhammed Yusûf Beyânî'nin kaleme aldığı Şecere-i Ḥ'ârezm-şâhî adlı eserde ünvanlar, Karataş (2022) tarafından çalışılmıştır. Karataş, “Şecere-i Ḥârezmşâhî'de Yer Alan Türkçe ve Moğolca Ünvanlar” adlı çalışmasında, eserde tespit ettiği Türkçe ve Moğolca ünvanları, askerî ünvanlar ve idari ünvanlar olmak üzere iki grupta toplayarak ayrıntılarıyla incelemiştir.

başlıĝ/başlık “Amir, reis, kumandan, önder; başlı, adlı”

Clauson, başlıĝ kelimesinin kökünü *baş* “lider, komutan” kelimesinden almış, *başlıĝ* sözcüğüne de “baş olmak” anlamını vermiştir (Clauson, 1972: 381). Räsänen, *başlyk* sözcüğüne “başlık” anlamını vermiştir (Räsänen, 1969: 65).

Başlıĝ/başlık sözcüğü, Çaĝatayca sözlüklerden NT’de *başlıĝ* “kumandan, lider” (Kaman & Karagözlü, 2020: 77), FHL’de *başlık* “reis, âmir, başkan” (Öztürk, 2022: 256), ZT’de *başlıĝ* “kumandan, önder, lider” (Kara, 2011: 311), FKL’de *başlıĝ* “serdar, kumanda; reis, başkan” (Rahimi, 2019: 416) olarak tanıklanmıştır.

Firdevsü’l-İkbâl’de *başlıĝ / başlık* sözcüğü “amir, reis, kumandan, önder; başlı, adlı” anlamlarında kullanılmıştır.

“*Cum ‘a küni zahîrû ‘d-devleti ve ‘d-dîn Muhammed Nazar Bék başlıĝ barça Hıvaĝ ümerâsı, leşker-i ‘azîm bile anıĝ üstige bardılar.*” (236b/12-14)

bég/bék/béy/biy “Bey, amir; devletin ileri gelenlerine verilen bir ünvan”

Clauson, *be:g* kelimesinin aslında “bir topluluĝun ya da kavmin başı, lideri” anlamına geldiğini bildirmiştir. *Be:g* kelimesini Çince *po* “yüz kişilik birliĝin başı” kelimesiyle karşılaştırmıştır (Clauson, 1972: 322). Räsänen, *bäg* sözcüğüne Çuvaşça *pěj-axa* sözcüğüyle ilgisi üzerinde ilgisi üzerinde durmuş ve sözcüğü “bey, askerî subay” olarak anlamlandırmıştır (Räsänen, 1969: 67). MTS’de *beyci* “prenslere verilen ünvan”, *beyle* “üçüncü dereceden soylu, prens”, *beyse* “dördüncü dereceden soylu, prens” sözcükleri madde başı olarak geçmektedir (Lessing, 2003: 151).

Bég/bék/béy/biy sözcüğü, Çaĝatayca sözlüklerden ME’de *bég* “bey, emîr” (Yüce, 2014: 99), LNİC’de “*Beg demekdür, mîr ma ‘nâsına.*” (Kaçalın, 2011: 346), NT’de *bég* “bey, emir” (Kaman & Karagözlü, 2020: 77), NK’de *bék* “bey, emir, başkan” (Turan, 2019: 75), FKL’de *bég* “büyük, efendi, bey, emir, hâkim” (Rahimi, 2019: 494) olarak tanıklanmıştır.

Firdevsü’l-İkbâl’de *bég/bék/béy/biy* ünvanı “Bey, amir; devletin ileri gelenlerine verilen bir ünvan” olarak kullanılmıştır.

“*Bu menzilde tört kün mütevaĝĝıf bolup tesliyye-i hâtır-ı deryâ-makâtır üçün céren şikârıĝa ikdâm körgüzüp durur ve ekşer umerâ ve béklerge kuşlar in ‘âm kılıp köñüllerin şayd étti.*” (316a/10-12)

béĝlik/béklik/biylik “Beylik rütbesi”**Bk. (bék/béy/biy)**

“*Ol hâzret béklik rütbesidin ‘uruc kılıp cemşîd-i hürşîd yanlıĝ emâret uçıĝa irtifâ ‘ taptı ve eyâlet menşürin târek-i mübarekiĝa sançıp hükümet hâtemin keff-i kifâyetiĝa aldı.*” (164b/15-17)

çapar “Ordunun toplanması için gönderilen atlı görevli, orduda hizmet gören atlı haberci, haber ve emirleri gidecekleri yere götüren görevli”

Çapar kelimesi, Clauson ve Räsänen’in sözlüklerinde tanıklanmamıştır.

Çaĝatayca sözlüklerden NÇTS’de *çapar* “ulak, tatar” (Rahimi, 2022: 316) olarak tanıklanmıştır.

Firdevsü’l-İkbâl’de *çapar* “ordunun ihzar edilmesi ve toplanması için gönderilen atlı görevli, haber ve emirleri gidecekleri yere götüren görevli” anlamlarında kullanılmıştır.

“*Bu haber ol irâde terĝîbinin silsilesiĝa tahrîk bérîp leşker ihzârı üçün memâlik-i mahrûsaĝa çapar yiberdi ve Kutluĝ Murâd Bék ‘ni şehirde niyâbetĝa ta ‘yîn kılıp Şevvâlî ‘l-mükerrerminîĝ yegirme törtide cum ‘a küni namâzdın soĝ himmet kademin sa ‘âdet rikâbiĝa koyup dârü ‘s-saltana-ı Hıvaĝ ‘dın çıktı.*” (190a/9-13)

çapĝunçı/çapĝunçı “Akıncı, baskıncı; baskın yapan bölük”

çap- “vurmak, koşmak” fiili, -*gXn* fiilden isim yapım eki ve +*çI* isimden isim yapım ekinden oluşmaktadır. Clauson, *çap-* fiilinin Çaĝatayca “koşmak, dörtünle koşmak, başını kesmek, baskın yapmak, yağmalamak, kılıçla vurmak, yaralamak” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 394).

Çapĝunçı/çapĝunçı sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüklerinde tanıklanmamıştır.

Çapĝunçı/çapĝunçı sözcüğü, LNİC’de *çapĝun* “İlĝar ve akın etmege dërler. Ve iki leşkerün çarĝacısına dërler.” (Kaçalın, 2011: 504), FÇTS’de *çabĝun/çapĝun* “saldırma, akın, yağma” (Rahimi, 2021: 173), FL’de *çapĝunçı* “koşucu, askerî akıncı, baskıncı” (Öztürk, 2022: 263), FKL’de *çapĝunçı* “yaĝmacı, akıncı” (Rahimi, 2019: 678) olarak kullanılmıştır.

Firdevsü’l-İkbâl’de *çapĝunçı/çapĝunçı* sözcüğü “akıncı, baskıncı; baskın yapan bölük” anlamlarında kullanılmıştır.

“Ol mevzi ‘de Yañı-kał’a Hitāyı’dın kişi keldi kim Yomut çapkuñısı her kün ikki üç mertebe çapavul ura durur. Bu cihetdin Emīr Kılıç İnağ ve Emīr Kara Bahādır Mirāb ve Mūsā Nāyib’ni altı yüz kimse bile Yañı-Kal’a’ğa yiberildi.” (178b/6-9)

çavuş “birlik komutanı, orduda onbaşidan sonra gelen erbaş”

Clauson, *çavuş* sözcüğüne “hakana bağlı askerlerin komutanı” anlamını vermiştir (Clauson, 1972: 399). Räsänen, *çavuş* sözcüğünün Türkçeden Farsçaya alıntılandığını belirterek sözcüğe “subay; savaş hattını düzenleyen askerî görevli” anlamlarını vermiştir (Räsänen, 1969: 101).

Çavuş sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden FKL’de *çavuş* “yasakçı, güvenlik görevlisi, bekçi, yasavul; eşik ağası, hâcib, sarayın başkanı, sarayın protokol dairesi başkanı, çavuş; kervana yol gösteren, kılavuz” (Rahimi, 2019: 685) olarak tanımlanmıştır.

“Çāvūş-ı dergehiñ felek-i ser-bülend érür

Nāçağ durur nişān yañı ay şeklidin aña” (366a/11-12)

ğacarçı < Moğ.+T. “Kılavuz, rehber, yol gösterici, ordu savaşmak üzere düşman bölgesine doğru yola çıktığında ilgili bölgeyi iyi bilen ve orduya rehberlik eden kişi”

Ğacarçı sözcüğü *ğacar* “yer, yer yüzü, toprak, arazi” ismi ve +çI isimden isim yapım ekinde oluşmaktadır. MTS’de *ğacar/ğazar* sözcüğüne “yer, yeryüzü, toprak, arazi” anlamları (Lessing, 2003: 566), *ğacarçı/ğazarç* sözcüğüne ise “kılavuz, yer gösterici, kondüktör” anlamları verilmiştir (Lessing, 2003: 567). Clauson ve Räsänen’in sözlüklerinde *ğacarçı* kelimesi tanımlanmamıştır.

Ğacarçı, Çağatayca sözlüklerden LNİC’de *ğacarçı* ve *ğazarçı* “<Moğ. kılavuz ma’nāsınadır.” (Kaçalın, 2011: 633), NÇTS’de *ğacarçı/ğazarçı* “kılavuz, yer gösterici; askerî öncüsü” (Rahimi, 2022: 260), FKL’de *ğacarçı/ğazarçı* “kılavuz, yer gösterici” (Rahimi, 2019: 876) olarak kaydedilmiştir.

“Muhammed Rızā Koş-bégi’ni muqaddeme-i sipāh ve harāvul-ı leşker-i zafer-penāh kılip Töre Bék Kıyat ve Mollā Devlet Nazar ve Taylağ Bahādır’nu aña ğacarçı étip Kazılı-yolu’ğa buyurup dururlar.” (378b/1-2)

ğacarçılık < Moğ.+T. “Rehberlik”

Bk. (**ğacarçı**)

“... be-taḥşīş Bay Dōst Biy’ğa kim şikār-gāhlarda ve tēñiz yolıda ğacarçılık emriğa kıyām körgüzüp durur érdi, in ‘āmāt-ı pād-şāhānedin ser-efrāzlığlar bağısladı.” (326b/7-9)

ilğar “Müfreze muharebe anında her tarafa kolay bir şekilde gönderilebilen, askerî hareketler sırasında ana güçleri korumak için ileri giden askerî birlik; ani müdahale birliği, muhafaza ve ihtiyat askeri; düşman toprağına yapılan süvari akın”

Ilğar sözcüğü Clauson ve Räsänen’in sözlüklerinde tanımlanmamıştır. Lessing’in Moğolca-Türkçe sözlüğünde madde başı olarak geçen *ilğa-* “ayırarak, seçmek, farketmek; sınıflandırmak, incelemek, analiz etmek; seçmek, sezmek, anlamak; en iyisini seçmek” olarak tanımlanmıştır (Lessing, 2003: 649).

Çağatayca sözlüklerden FKL’de *ilğar* “ilğar, hızlı at koşurma ve ordu yürütme” (Rahimi, 2019: 350) olarak kaydedilmiştir.

ÖTEL’de *Ilğar* “ileri giden, öncü” eski Türk dilinde aslen “ön” anlamına gelen *il* isminin -ğa ekiyle birleşmesinden oluşan *ilğa-* “ileri gitmek” fiili ile -r eki eklenerek *ilğar* “ileri giden” biçimi oluşmuştur (Rahmatillayev, 2000: 116). ÖTİL’de *ilğar* sözcüğüne “ordunun ön tarafı; askerî hareketler sırasında ana güçleri korumak için ileri giden askerî birlik; bir ulusun, sınıfın veya sosyal grubun gelişmiş bir kısmı; çalışma ve geliştirmede öncü; ilerlemeye hizmet eden; bir yenilikçi” anlamları verilmiştir (Madvaliyev, 2006-2008: 200).

“Dīn Nāşır Töre’niñ kam’ u istişālī üçün kerretān merrāt sipāh yiberip Mīr Hāşim H’āce’ni kim töre-i mezkūrnuñ mu’teber kişileridin durur érdi, tutup öltürüp durur ve yana kün-be-kün Merv üstige ilğar yiberip çapdura başladı.” (202a/17-202b/2)

karavullıg/ karavullıq < Moğ.+T. “Bekçilik, gözcülük”

karavullıg/ karavullıq sözcüğü EDPT’de tanımlanmamıştır.

Räsänen, *karavul* kelimesinin Osmanlı Türkçesinde *karavul*, *karakol* biçiminde kullanıldığını belirtmiş ve “karakol; nöbetçi asker” olarak tanımlanmıştır (Räsänen, 1969: 235-36). Lessing’in Moğolca-Türkçe sözlüğünde *haragul* sözcüğüne “karakol, gözcü, nöbetçi, bekçi, keşif kolu” anlamları verilmiştir (Lessing, 2003: 1439)

Ķaravul sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden ML’de *Ķaravul* “<Moğ. bekçi; müfreze, posta; keşif kolu” (Barutçu Özönder, 1996: 43), FL’de *Ķaravul* “bekçi, koruyucu, müfreze, keşif kolu” (Öztürk, 2022: 278), NK’de *Ķaravul* “<Moğ. bekçi, gözcü, devriye” (Turan, 2019: 80), FKL’de *Ķaravul* “gözcü, bekçi” (Rahimi, 2019: 949) olarak tanıklanmıştır.

“*Berdi Bahādir*’ni ba’zı bahādırlar bile tağ üstide *Ķaravullıgga* koyup mecmū’ sipeh-dār ve sipāhni ēki bölüp deryānı ēki tarafını peşingāça gāret ü tārāc kılıp bī-nihāyet māl ve esīr dest-gīr kıldılar.” (329b/5-7)

Ķaravulbaşılık < Moğ. +T. “Karavul başı görevi, rütbesi, ünvan adı”

Ķaravulbaşılık sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüklerinde tanıklanmamıştır. Ayrıca bkz. *Ķaravul*, *baş*.

“*Uluğ çāšt-gāhda Buḥārā*’ga mu’āvedet körgüzgeyer ve Emīr Velī Atalīk kim *Ķaravul başılık* ol künde aña ta ‘alluklık durur érdi.” (208a/9-10)

Ķavğunçı “İzci, takip eden, takip kuvvetleri; akıncı”

Ķavğunçı sözcüğü, *kav-* fiili, *gXn* fiilden isim yapım eki ve *+çI* isimden isim yapım ekiyle oluşmuştur (Karataş, 2022: 1319). *Ķavğunçı*, Clauson’un ve Räsänen’in sözlüğünde tanıklanmamıştır. Ancak *kav-* fiili Clauson’un sözlüğünde “takip etmek, izlemek; kovalamak” anlamlarında kullanılmaktadır. Buradan hareketle *Ķavğunçı* sözcüğünün “kav-” fiil köküyle oluştuğu ileri sürülebilir. MTS’de de *kögeççi* sözcüğü “kovalayan, izleyici” anlamında geçmektedir (Lessing, 2003: 761)

Ķavğunçı sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden LNİC’de *Ķavğunçı* “Ķammāz ma’nāsınadır. Ve dahı kovucu demekdür, ılgar eden leşker ma’nāsına.” (Kaçalın, 2011: 660), NÇTS’de *Ķavğunçı* “kovucu, ılgar eden ordu” (Rahimi, 2022: 270), FL’de *Ķavğunçı* “gammaz” (Öztürk, 2022: 279), FKL’de *Ķavğunçı/Ķavğunçı* “akıncı, yağmacı; kovucu arkadan çekiştiren; [takipçi, kovalayıcı]” (Rahimi, 2019: 934) olarak yer almaktadır.

“*Muḥammed Murād Bék ve Seyyid-kulı Bék ve Ķalender Atalīk Ķaraḡu* kēçeniñ perde-dārılıgı bile *Ķavğunçılarnıñ çeng-i intikāmıdın* kutulup dururlar.” (303a/1-2)

Ķavğunçılık “İzcilik, takip etme görevi”

Bk. **Ķavğunçı**

“*İttifākātın alar yétmesdin burun Soyru Biy*’niñ inileri kim alar dağı *Ķavğunçılıkga* me’mūr bolup durur érdiler, *Süyün Biy*’ga yolukup anı muḳayyed kıldılar.” (360b/13-15)

Ķoşbégi “Vezir makamında bir ünvan; vezir-i azam nızamu’l-mülk ünvanlarıyla adlandırılan bir devlet adamı ve kumandan”

Ķoşbégi sözcüğü, *koş* “ordu, alay” ve *bég* “amir, lider, komutan” (bkz. *koş*, *bég*) sözcüklerinden oluşmaktadır. *Ķoşbégi* ünvanı Clauson ve Räsänen’in sözlüklerinde tanıklanmamıştır.

Ķoşbégi ünvanı, ME, ML, LNİC, NT, NÇTS, FÇTS, FL, ZT, NK, FKL, ÜLT adlı Çağatayca sözlüklerde madde başı olarak yer almamaktadır.

Büyük emirlerden biri olarak kabul edilen ve askerî işlerden sorumlu olan *koşbégi* 19. yüzyılda hanlığın yönetiminin mihter ve *koşbégi* arasında bölünmesinin ardından, ağırlıklı olarak Özbekler, Türkmenler ve Karakalpakların yaşadığı hanlığın kuzey kısmından sorumlu kılınmıştır. *Koşbégi*, savaşlarda “savaş bakanı” olarak da adlandırılmış, savaşlara han ile birlikte katılmış ve askerî birliklerin durumundan sorumlu olmuştur. Firdevsü’l-İkbâl’e göre, hanlığın işleyiş mekanizmasında çeşitli görevler üstlenen *koşbégi*, han tarafından verilen bazı kuşatma görevlerini de üstlenmiştir (Çelik, 2004: 77-78).

“*Cān Murād İnaç ve Bay Nazār Biy*’ni kim ol avānda *koş-bégi* durur érdi, iki miñ çerig bile *Şāh-ābād*’niñ muḥāfazatıga yiberip durur ve alar *Şāh-ābād* mevzi’iga barıp *H’ācem-berdi Koş-bégi*’niñ sipāhı bile muḥārebe ve muḳātele körgüzdiler.” (115b/1-3)

Ķoş-bégilik “Vezirlik, ünvan adı”

Bk. *koş-bégi*

“*Ol esnāda rif*’at-penāh ve devlet-dest-gāh *Muḥammed Rızā Bék* kim *hālā* *koş-bégilik* mansıbı bile ser-efrāz durur. *Tīg-zenlik* ve *dil-āver-efgenlikge* meşğül durur érdi.” (Gerçek, 2011: 346)

noyan < Moğ. “Emirlerin emiri; komutan; şehzade, prens;”

Clauson'un sözlüğünde madde başı olarak yer almayan *noyan* sözcüğü, Räsänen'in sözlüğünde "Moğol asilzadelerine verilen bir ünvan; Moğollarda devlet yetkilisi" anlamlarıyla yer almaktadır. Räsänen, sözcüğün kökeninin Çince *lōjā* sözcüğüyle bağlantısı üzerinde durmuştur (Räsänen, 1969: 354). MTS'de *noyan* "bey, başkan, reis, bay, prens, efendi, sahip; asilzade, hükümdar, derebeyi; prensin veya yüksek rütbeli asilzadenin oğluna verilen ünvan" olarak geçmektedir (Lessing, 2003: 921).

Mûnis, *noyan* ünvanının Moğolca sözlüğünde emirlerin emiri anlamında olduğunu ifade etmiştir (86b/12-13). Ayrıca, Mûnis, *noyan* ünvanı yerine *bey* ünvanının kullanılmaya başladığını belirtmiştir (89b/10-11).

Noyan sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden FÇTS'de *noyan* "Başkomutan; Emîr Temür Küreken'in babalarının lakabı. Çingizlilerin başkomutanı olan bunlara *Noyaniyân* adı verilir." (Rahimi, 2021: 247), NK'de *noyan/noyun* "< Moğ. sadrazam, vezir, komutan" (Turan, 2019: 85), FKL'de *noyan/noyun* "baş komutan; şehzade" (Rahimi, 2019: 1146) olarak tanımlanmıştır.

"*Ve barça Kongrat' nı anıñ hūkmīga müfevviž etti. Ve Noyan laķab bērip durur. Noyan Moğol luğatıda emīrū 'l-ūmerā dēmek bolur.*" (86b/12-13)

on bégi "Onbaşı"

On bégi ünvanı, *on* "on sayısı" ve *bég* "bey, amir, komutan" sözcüklerinin birleşimiyle oluşmaktadır. *On bégi* sözcüğü, Clauson ve Räsänen'in sözlüklerinde tanımlanmamıştır.

On bégi ünvanı, ME, ML, LNİC, NT, NÇTS, FÇTS, FL, ZT, NK, FKL, ÜLT adlı Çağatayca sözlüklerde madde başı olarak yer almamaktadır.

"*Hem ol kün Saķar halkıññ ekābir ve on bēgileri yüz nefer nöker bile on tört koy ve altı at pīs-keş kēltürüp āstān-ı sipihr-nişān hāk-būslıgıdın ser-bülend ü ercümend bolup dururlar.*" (490a/8-9)

sürdevül <Moğ. "Artçı askerî birlik; savaş için asker toplama görevini üstlenen askerî birlik; savaş durumunu halka bildirmekle görevli kimse"

Sürdevül sözcüğü, Clauson'un sözlüğünde tanımlanmamıştır. Räsänen'in sözlüğünde *sözäül* şeklinde madde başı olarak alınan sözcük "haberci" anlamındadır (Räsänen, 1969: 431).

Sürdevül, Çağatayca sözlüklerden LNİC'de *süreüül* "< Moğ. *sürge-gül*. Şol kimesneye derler, ki pād-şāh sefere çıkıcaķ sefer ehlerinden şehirde kimesne kōmaya çıkara ve leşkerüñ ardın süre kimse kalur-ısa leşkere yetüre." (Kaçalın, 2011: 617), FÇTS'de *sürgeüül* "orduda art sürücü, artçı, dümdar" (Rahimi, 2021: 196), FKL'de *sürgeüül* "orduda art sürücü, artçı, dümdar, İrān deyimiyle çandavul." (Rahimi, 2019: 811) olarak yer almaktadır.

"*ķongrat' nıñ ekşer 'askeri ķalmaķ cihādıģa barıp érđi. Mūsā Biy élģa sürdevül yiberip ikki yüz kişi yıǵnaldı. Ol ikki yüz kişi bile istikbāl étip uruş saldı.*" (91b/4-6)

tavaçı "Kumandanın emirlerini ulaştırmakla görevli subay; ulak"

Tavaçı ünvanı, Clauson, Räsänen ve Lessing'in sözlüklerinde tanımlanmamıştır.

Tavaçı, Çağatayca sözlüklerden LNİC'de *tavacı* "<Moğ. Ulaķ demekdür, ba'zılar deve ile segriden ulaķdur demişler." (Kaçalın, 2011: 419), FÇTS'de *tavaçı* "[çıǵırtkan, çağırtmaç, tellal]" (Rahimi, 2021: 151), FL'de *tavacı* "ulak, deve ile giden ulak, tellal" (Öztürk, 2021: 312), FKL'de *tavacı* "ulak" (Rahimi, 2019: 616) olarak kullanılmıştır.

"*... ol nā-bekār-ı tīre-rüzgārññ te'dīb ü gūşmālı üçün Aral yörüşiģa cāzim bolup Behrām-şavlet tavaçılarıñ 'asākir-i manşüre ihzārıģa memālik eṡrāfiģa mersül tutup dururlar.*" (282b/11-13)

topçı başlıģ "Topçu başı"

Topçı başlıģ ünvanı, *topçı* "topçu bölüğü" ve *baş* "amir, lider, komutan" sözcüklerinden oluşan bir askerî ünvanıdır. Ayrıca bkz. *top*, *baş*.

Topçı başlıģ ünvanı, ME, ML, LNİC, NT, NÇTS, FÇTS, FL, ZT, NK, FKL, ÜLT adlı Çağatayca sözlüklerde madde başı olarak yer almamaktadır.

"*Muħammed Yūsuf Mihter nevvere merķadehunıñ birāder-i ercümendi Niyāz Muħammed Bay, kim ol seferde topçı başlıģ 'ameli bile ser-efrāz durur érđi.*" (488b/13-14)

tuģçı "Bayraktar, sancaktar"

Tuğcı sözcüğü bayrak ve sancak anlamına gelen *tuğ* ve *+çI* isimden isim yapım ekinen oluşmaktadır. Ayrıca bkz. *tuğ*

Clauson, *tuğcı* sözcüğünün “sancak taşıyan, sancak taşıyıcı” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 467). Räsänen’in sözlüğünde ise *tuğcı* sözcüğü tanımlanmamıştır. Lessing’in sözlüğünde *tuğcı* olarak geçmektedir ve “bayraktar, sancak taşıyıcısı, sancaktar” anlamları verilmiştir (Lessing, 2003: 1293).

Tuğcı sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden FL’de *toğcı* “sancaktar, bayraktar” (Öztürk, 2021: 315) olarak yer almaktadır.

Hive hanlığında ordu savaş ve sefer zamanında sancak, bayrak ve tuğ kullanırdı. Tüm emir ve komutanlar kendi bayrak ve sancakları altında savaşırdı (Çelik, 2004: 94). Osmanlı döneminde, merkez kuvvetlerini oluşturan Kapıkulu ocaklarının her bölümü ile taşra birliklerinin her birliğinde, bazen sancak taşıyıcı olarak adlandırılan bayraktarları “Osmanlı askerî teşkilatında bir bölük veya birliğin bayrağını taşımakla görevli kimse” ve çeşitli renk ve şekillerde bayraklar vardı (Özcan, 1992: 255).

“*Hān, Sulṭān Celāle’-d-dīn Ḥārezmšāh bile Sind kenārıda uruşğanda Tinim Küreken mübārezet kılıp sulṭānnıñ tuğcısın öltürdi ve sulṭānğa zahm urdı. Sulṭān şikest tapıp özin deryāğa salıp ötti.*” (86b/15-17)

Yasaqçı “Kanun uygulayıcı, hanın buyruklarını halka ileten görevli, muhafız”

Yasaqçı sözcüğü, *yasa-* “düzenlemek; sıraya koymak” fiil kökü ile *-k* fiilden isim yapım eki ve *+çI* isimden isim yapım ekinin birleşimiyle oluşur (Karataş, 2022: 1329). Clauson’un sözlüğünde *yasaqçı* sözlük birimi tanımlanmamasına rağmen *yasa-* “inşa etmek, düzenlemek, sıraya koymak” anlamlarıyla kullanılmıştır (Clauson, 1972: 974). Räsänen, *jā-ji žāsākči* kelimesine “muhafız, memur” anlamlarını vermiştir. Bu kelimenin Çince *ja-i* “hizmetkar” + Moğolca *žāsākči* kelimesinden oluştuğunu ifade etmiştir (Räsänen, 1969: 179). Lessing, *casa-* fiilinden oluşan *casagçı* ünvanını “yasacı, yargıç, hakim; yönetici; düzenleyici, düzeltici” olarak anlamlandırmıştır (Lessing, 2003: 1607).

Yasaqçı ünvanı, ME, ML, LNİC, NT, NÇTS, FÇTS, FL, ZT, NK, FKL, ÜLT adlı Çağatayca sözlüklerde kaydedilmemiştir.

“*Çavdur’ın üstige yürüş kılıp şufuf-ı sa’adet-vukūfni zābiṭ yasaqçılar ārāste ve pīrāste kılıp meymene-i meymūn ve meysere-i meysūrni şuce’ā-yı kīne-güzār ve ebṭāl-ı celādet-şi’ār bile bēzep mañlay ve sākāsığa kādīr-endāz oqçılar ta’yīn étip mu’ānidlerniñ kal’asığa yavuş yétip yasav çektiler.*” (252a/11-14)

Yasavul “Çavuş, yasaqçı, hanın emirlerini halka ileten emir subayı”

Yasavul ünvanı, Clauson’un sözlüğünde tanımlanmamıştır. Räsänen’in sözlüğünde ise *yasavul* sözcüğü, *yasa-* “yasamak; yapmak” fiil kökü ile oluşarak *yasavul* “komutan, memur” sözcüğünü oluşturmuştur (Räsänen, 1969: 191). MTS’de *yasa-*, *casa-* fiilleri ve *casagul* ismi madde başı olarak geçmektedir. Lessing, *yasa-* fiiline “elle yapmak, eliyle kontrol etmek” anlamını (Lessing, 2003: 686), *casa-* fiiline “yasamak, sıraya koymak, düzenlemek, onarmak, geliştirmek, değerini arttırmak; donatmak, süslemek” anlamlarını (Lessing, 2003: 1606), *casagul* sözcüğüne ise “bekçi, nöbetçi; yönetim memuru; ara bulucu, hakem, yargıç, hakim” anlamlarını vermiştir (Lessing, 2003: 1608).

Yasavul, Çağatayca sözlüklerden ML’de *yasavul* “< Moğ. hanın hassa alayı, yasaqçı, muhafız, emir subayı” (Barutçu Özönder, 1996: 44), LNİC’de *yasavul* “<yasa-gul < Moğ. casa-. Çavuş demektür” (Kaçalın, 2011: 805), NT’de *yasavul* “hanın hassa alayı” (Kaman & Karagözlü, 2020: 120), NK’de *yasavul* “<Moğ. asker ve polis ekibi, devriye” (Turan, 2019: 94), FKL’de *yasavul* “yasaqçı, bekçi, çavuş kavas, koruyucu; ordu sıralarını düzenleyen, alayı düzenleyen” (Rahimi, 2019: 1209) olarak kaydedilmiştir.

“... *hāzret-i hıdīv-i kām-kār ‘asākīr-i mansūre istihzārı için memālik-i mahrūsa eṭrāfiğa Behrām-şavlet yasavullar ve Merrīh-şalābet sürdevüller yiberip dururlar ve mülk muḥāfazatı için ‘umdetü’l-ekābir ...*” (337a/4-7)

Yurtavul “Öncü askerî birlik; önde ılgar (çabuk hareket edebilen süvari birliği) ile gitme; atlı hücumuyla saldırma”

Yurtavul sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde tanımlanmamıştır.

Yurtavul, Çağatayca sözlüklerden FÇTS’de *yortavul* “yolkesen” (Rahimi, 2021: 252), FL’de *yurtavul* “öncü askerî birlik” (Öztürk, 2021: 328), NK’de *yortavul* “<Moğ. çapulcu alayı, saldırgan grup” (Turan, 2019: 96), FKL’de *yortavul* “ılgarla at koşturan birlik” (Rahimi, 2019: 1302) olarak tanımlanmıştır.

“*Yomut ve Yemreli ve Göklen ve Karadaşlu ve Özbekdin iki yüz éllik kimse bile hāzret-i şāhib-kırān-ı mağfīret-nişāndın yurtavul için ruḥşat alıp deryā-yı [Āmū] kırağı bile ‘āzim bolup dururlar.*” (514a/11-13)

yüzbaşı “Yüzbaşı ünvanı, askeriyede bir rütbe”

Yüzbaşı ünvanı günümüzde de Türk askerî sisteminde yer almaktadır ve *yüz* “yüz sayısı” ve *baş* “önder, amir, lider, komutan” sözcüklerinden oluşmaktadır. Söz konusu yüzbaşı ünvanı, Clauson ve Räsänen’in sözlüklerinde tanıklanmamıştır. Ayrıca bkz. baş.

Yüzbaşı ünvanı, ME, ML, LNİC, NT, NÇTS, FÇTS, FL, ZT, NK, FKL, ÜLT adlı Çağatayca sözlüklerde kaydedilmemiştir.

“*Bu tedbîr bile Aral'nın çerigin kal'adın çıkarıp dervâze-i garbiyye pîş-gâhuda muhârebeğe meşgûl kıldılar. Ol eşnâda Kutluk Muhammed Bék kim ekser sipeh-dârlar ve yüzbaşılar bile Karakalpak'ğa müte'ākib me'mûr bolup durur êrdi, kemîn-gâhdın çıkıp Aral çerigige tîğ-ı celâdet ve sinân-ı şarâmet çekip hamle yétkürüp dururlar.*” (345a/5-9)

yüzbaşılık/yüzbaşılığ “Yüzbaşılık, yüzbaşılık rütbesi”

Bk. *yüzbaşı*

“*Yûsuf Bék kim yüz-başılığ manşibiğa manşûb durur ve Ala-Bülük uruğdın 'Abdullah Serdâr ve gayrihüm ikki kün kağ'-ı mesâfet kılğandın soñra ol nâhiyetğa dâhil bolup çâşt-gâh durur êrdi kim ol hazret leşker ehlin gürûh gürûh ayırıp çapavulğa emr kıldı.*” (160a/11-14)

Ordunun Dizilişi ve Askerî Düzeniyle İlgili Terimler

Firdevsü'l-İkbâl'de geçen askerî terimlere göre ordunun en temel dizilişi, merkez, sağ kanat, sol kanat, bunların önünde öncü birlikler, aralarında ise artçı birlikler biçimindedir. Savaş düzene *yasal* denir. Savaş düzeninde öncü askerî birlikleri için Moğolca *karavul*, *harâvul* / *irevül*, *mañlay*, Arapça *mukaddemetü'l-ceys*, Ar.+Far. *mukaddime-i sipah*, Farsça *yezek*, terimleri kullanılmıştır. Bu birlik ordunun büyük kısmının önünde bulunur. Savaşlarda ordunun sağ tarafında bulunan askerî birlik için Türkçe *oñ kol*, Moğolca *barangar*, Arapça *meymene* terimleri, ordunun sol kanadındaki askerî birlik için Türkçe *sol kol*, Moğolca *cavangar*, Arapça *meysere* terimleri, ordunun sağ ve sol kanatlarının arasında bulunan birliğe *kalbgâh* <Ar.+Far. terimi ve ordunun artçı askerî güçleri için ise *sâka* <Ar. terimi kullanılmıştır.

Ordunun dizilişi ve askerî düzeniyle ilgili terimler alfabetik sıralamaya göre aşağıdaki gibi listelenmiştir.

barangar < Moğ. “Ordunun sağ kanadı, savaşta merkezde yer alan kuvvetlere göre sağ tarafta bulunan askerî birlik”

Barangar sözcüğü, Clauson'un sözlüğünde tanıklanmamıştır. Räsänen ise sözcüğün Moğolca kökenli olduğunu belirterek “ordunun sağ bölümü” anlamını vermiştir (Räsänen, 1969: 62). Lessing'in sözlüğünde *baragun gar* “sağ kol, sağ taraf, sağ kanat” sözcükleri iki ayrı sözcük olarak madde başı verilmiştir. *Baragun* <Moğ. *barûn* “sağ yan, sağ kol” (Lessing, 2003: 133) ve *gar* <Moğ. “el, kol; taraf, yön (sağ veya sol); yan, kol, kanat” (Lessing, 2003: 557) olarak anlamlandırılmıştır. Dolayısıyla *baragun+gar* “sağ kol, sağ taraf, sağ kanat” biçiminde oluşturulmuştur. Ayrıca, *baragusi* <Moğ. “sağ el, sağ kol; ordunun sağ cenahı” olarak belirtilmiştir (Lessing, 2003: 134).

Barangar, Çağatayca sözlüklerden NT'de *burangar* “sağ saftaki askerî birlikler” (Kaman & Karagözlü, 2020: 80), FÇTS'de *baranqar* “ordunun sağ kanadı” (Rahimi, 2021: 145), FL'de *barangar* “ordunun sağ tarafı” (Öztürk, 2021: 255), ZT'de *burangar* “savaş düzeninde ordunun sağ kolu, sağ kanadı” (Kara, 2011: 317), NK'de *burangar* “< Moğ. sağ saftaki askerî birlikler” (Turan, 2019: 75), FKL'de *barangar* “<Moğ. ordunun sağ kanadı; [sağ kol; sağ taraf]” (Rahimi, 2019: 415) olarak kaydedilmiştir.

“*Barangar u cavangarda, ser-gerdelerni muqarrer etip özi İş Muhammed Bék ve Süyün Biy Kıyat bile livâ-yı hizlânı ber-pâ kılıp kalb-gâh-ı neket-penâhda cesâret-i tamâm bile tutup durur.*” (263a/13-15)

cavangar < Moğ. “Ordunun sol kanadı, savaşta merkezde yer alan kuvvetlere göre sol tarafta bulunan askerî birlik”

Cavangar sözcüğü Clauson'un sözlüğünde yer almamaktadır. Räsänen'in sözlüğünde Moğolca *žuvan-kar- žuvan-kul* “ordunun sağ bölümü” anlamıyla tanıklanmıştır (Räsänen, 1969: 128). Lessing'in sözlüğünde *cegün gar* “sol kol, sol kanat” sözcükleri iki ayrı sözcük şeklinde madde başı olarak verilmiştir. *Cegün* <Moğ. *zün* “doğu, doğu yönü, doğulu; sol” (Lessing, 2003: 1613) ve *gar* <Moğ. “el, kol; taraf, yön (sağ veya sol); yan, kol, kanat” (Lessing, 2003: 557) anlamlarında kullanılmıştır. Dolayısıyla *cegün+gar* “sol kol, sol taraf, sol kanat” biçiminde oluşturulmuştur.

Cavangar sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden FÇTS'de *cavangar* “ordunun sol kanadı” (Rahimi, 2021:179), FL'de *cavangar* “ordunun sol tarafındaki birlikler” (Öztürk, 2021: 262), FKL'de *cavangar* “< Moğ. sol kol, sol kanat” (Rahimi, 2019: 714) olarak kaydedilmiştir.

“Uygur Kerim-berdi Atalık’ni Nöküz Bék Balta Mīrāb ve faķir ve Allah Nazar Bay Biy bile cavaņgarga nām-zed kılıp ‘Abdu’llāh İnaķ’ni Kalendar Pervançı başlıg ba ‘zı ümerā bile sol kolga ser-gerde kıldı.” (285b/9-11)

harāvul / irevül < Moğ. *haragul* “Gözcü, bekçi, nöbetçi, ordunun keşif kolu, ordunun öncü kolu”

Harāvul / irevül sözcüğü, Clauson’un sözlüğünde tanıklanmamıştır. Räsänen’in sözlüğünde *irāvül* şeklinde yer alan sözcük “gözleyici, gözcü” anlamında tanıklanmıştır (Räsänen, 1969: 173). Lessing’in Moğolca-Türkçe sözlüğünde *haragul* olarak geçmektedir ve “karakol, gözcü, nöbetçi, bekçi, keşif kolu” anlamları verilmiştir (Lessing, 2003: 1439)

Çağatayca sözlüklerde *harāvul / irevül*, LNİC’de *hirevül* “<Moğ. hire-gül. Ceng mahallinde karavul ardınca bir miķdār ādam gönderseler yardım tarıķı-y-ıla aņa dērler ve cengden evvel çarha cengin édenlere daķı dērler.” (Kaçalın, 2011: 785), NT’de *iravul* “ön saflardaki askerî birlik” (Kaman & Karagözlü, 2020: 87), NÇTS’de *hirül/hirevül* “savaşta karavul ardınca ve onun yardımına gönderilen birlik; [ordunun hareket sırasında önde gidenler, öncü bölüğü, öncü asker birliği, öncü kol, çarkacı]” (Rahimi, 2022:314), FL’de *irevül* “kılavuz, ordunun önünde giden, öncü” (Öztürk, 2021: 274), ZT’de *hirevül* “öncü birlik” (Kara, 2011: 335), NK’de *iravul* “<Moğ. ön saflardaki askerî birlikler” (Turan, 2019: 79), FKL’de *hirevül/hirül* “öncü asker birliği, öncü kol” (Rahimi, 2019: 1166) olarak kaydedilmiştir.

“Emīr ‘Abdu’llāh ‘İnaķ’ni On Dört Uruđ çerigi bile **harāvul** kılıp ilgeri yiberip leşker-i kıyāmet-eşer, cisrdin ‘ubūr étip izdiķām-ı tamām ve galebe-i mā-lā-kelām bile hareket étti.” (259b/11-13)

“Ol çağda ‘Abdu’llāh Hān oğlıga meded bérmeķ için İrān üstiğa atlanıp Hocam-ķulu Koşbēgi dégen emīrin öziğa ta ‘alluķ sipāh bile **irevül** kılıp ilgeri yiberip durur érdi.” (54b/5-7)

ķaravul < Moğ. “Karakol, gözcü, bekçi, öncü asker kolu, keşif kuvvetleri”

ķaravul sözcüğü Clauson’un EDPT adlı eserinde tanıklanmamıştır. Räsänen ise *ķaravul* sözcüğünün Osmanlı Türkçesinde *karavul*, *karakol* şeklinde kullanıldığını belirterek sözcüğe “karakol; nöbetçi asker” anlamlarını vermiştir (Räsänen, 1969: 235-36). Lessing’in Moğolca-Türkçe sözlüğünde *haragul* sözcüğüne “karakol, gözcü, nöbetçi, bekçi, keşif kolu” anlamları verilmiştir (Lessing, 2003: 1439)

ķaravul sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden ML’de *ķaravul* “<Moğ. bekçi; müfreze, posta; keşif kolu” (Barutçu Özönder, 1996: 43), FL’de *ķaravul* “bekçi, koruyucu, müfreze, keşif kolu” (Öztürk, 2022: 278), NK’de *ķaravul* “< Moğ. bekçi, gözcü, devriye” (Turan, 2019: 80), FKL’de *ķaravul* “gözcü, bekçi” (Rahimi, 2019: 949) olarak tanıklanmıştır.

“... çerig ehli müctemi’ bolğandın soņra Téve-boyun’ga barıp Üç-oçak ve Tek-sevat’ga ķaravul yiberip dört bēş kūn tevaķķuf étti. ķaravullar Kızıl-ribāť’gaça barıp Buķārā ‘askeridin haber ma ‘lūm bolmadı ve ‘Abdu’llāh Serdār’niņ na ‘ş ve çerigige yolokuþ alar bile mūrāca ‘at kıldılar.” (204b/2-5)

maņlay < Moğ. “alın; ordunun öncü birliği, ön kolu”

Maņlay sözcüğü Clauson’un sözlüğünde tanıklanmamıştır. Räsänen, *maņlay* sözcüğünün Moğolcadan geldiğini belirterek *māņ* “beyin; merkez” + *ilaj* “alın; ön” etimolojisini sunmuştur. Räsänen, *maņlay* sözcüğüne “ön, öncü” anlamını vermiştir (Räsänen, 1969: 327). Lessing, *maņlay* sözcüğüne “alın; yüz, beniz; ön taraf, öncü kolu; şef, başkan; ilk, ilke, ileri, en başta gelen, en üstün, yüce, ulu” anlamları verilmiştir (Lessing, 2003: 823).

Maņlay sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden LNİC’de *maņla[y]* “alın demekdür” (Kaçalın, 2011: 762), NÇTS’de *maņlay* “alın” (Rahimi, 2022: 304), FÇTS’de *maņlay* “bingildak, alın” (Rahimi, 2021: 244), FL’de *maņla* “alın” (Öztürk, 2021: 293), FKL’de *maņlay* “alın” (Rahimi, 2019: 1116) olarak kaydedilmiştir.

Firdevsü’l-İkbāl’de *maņlay* sözcüğü hem alın hem de öncü askerî birlik anlamlarında kullanılmıştır.

“... Çavdur’niņ üstige yörüş kılıp şufuf-ı sa ‘ādet-vuķūfni zābiť yasaķçılar ārāste ve pīrāste kılıp meymene-i meymūn ve meysere-i meysürni şüce ‘ā-yı kīne-güzār ve ebťāl-i celādetşī ‘ār bile bēzep maņlay ve sākasıđa ķādir-endāz oķçılar ta ‘yīn étip mu ‘ānidlerniņ kal ‘asıđa yavuķ yétip yasav çektiler.” (252a/11-14)

oņ kol “Ordunun sağ kanadı, savaşta merkezde yer alan kuvvetlere göre sağ tarafta bulunan askerî birlik”

Oņ kol, *oņ* “ön; öncü” ve *kol* “birlik; kanat” sözcüklerinin birleşimiyle oluşmuştur. *Oņ kol*, Clauson ve Räsänen’in sözlüklerinde tanıklanmamıştır.

Oņ kol, ME, ML, LNİC, NT, NÇTS, FÇTS, FL, ZT, NK, FKL, ÜLT adlı Çağatayca sözlüklerde kaydedilmemiştir.

“Ol ešnāda, Emīr Velī Atalık, etbā’ı bile Kōņrat leşkeriniņ oņ kolıđa ģamle yétkürüp ģūn-rīzlik ve ser-eşānlıđıđa iķdām körgüzdi.” (218a/16-17)

sol kol “Ordunun sol kanadı, savaşta merkezde yer alan kuvvetlere göre sol tarafta bulunan askerî birlik”

Sol kol askerî terimi, *sol* “sol, sol taraf” ve *kol* “birlik; kanat” sözcüklerinin birleşimiyle oluşmuştur. *Sol kol* terimi, Clauson ve Räsänen’in sözlüklerinde tanıklanmamıştır.

Sol kol, ME, ML, LNİC, NT, NÇTS, FÇTS, FL, ZT, NK, FKL, ÜLT adlı Çağatayca sözlüklerde kaydedilmemiştir.

“*Kemālu'l-haḫḫ ve 'd-dīn Seyyīd Yūsuf H̄āce Naḫīb ve emīr-i rūṣen-zamīr Ṣāh Niyāz Atalık ve vezīr-i a'zam Yūsuf Mehter oḡ ve sol ḳolda ṣaff-ārālīḳğa iṣṭīḡāl körgüzüp durur.*” (265a/5-7)

yasal “Saf, asker veya leşker safı; savaş düzeni”

Yasal sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüklerinde tanıklanmamıştır.

Yasal, Çağatayca sözlüklerden ML’de *yasal* “saf, alay” (Barutçu Özönder, 1996: 47), LNİC’de *yasal* “<Moğ. leşkerün alayına derler.” (Kaçalın, 2011: 805), NÇTS’de *yasal* “leşker safı” (Rahimi, 2022: 321), NK’de *yasa/yasal* “<Moğ. Asker ve polis ekibi, devriye” (Turan, 2019: 94), FKL’de *yasal* “dizi, sıra” (Rahimi, 2019: 1207) olarak kaydedilmiştir.

“*Yomut cemā'asınıḡ mahṣūṣ bir düstūri bu durur kim her ḳaçan düşmenniḡ ḡalebesidin aldarap muṣṭarr bolsa mecmū'ı bir bolup yasal ve tuḡı bile ḫamle ḳılıp toḡuşur ve eger zafer tapmasa batraḳ sırr bilip münhezim bolup dururlar.*” (186a/11-13)

Kara Kuvvetlerinde Muharip Sınıfıyla İlgili Terimler

athḡ “Atlı, süvari, atlı asker”

Athḡ sözcüğü, *at* “at, binek hayvanı” ve *+lḡ* isimden isim yapım ekiyle oluşmuştur. Clauson, *athḡ* sözcüğüne “atlı kişi; süvari” anlamını vermiştir (Clauson, 1972: 55). Räsänen’in sözlüğünde ise *athḡ* sözcüğü tanıklanmamıştır.

Athḡ, Çağatayca sözlüklerden ME’de *athḡ* “atlı, süvari” (Yüce, 2014: 94), LNİC’de *athḡ* “atlı demekdür” (Kaçalın, 2011: 101), NT’de *athḡ* “atlı, binici, süvari” (Kaman & Karagözlü, 2020: 74), ZT’de *athḡ* “atlı, binici, süvari” (Kara, 2011: 307), NK’de *athḡ* “atlı, süvari” (Turan, 2019: 74), FKL’de *athḡ* “atlı, ata binmiş” (Rahimi, 2019: 163) olarak kullanılmıştır.

Firdevsü'l-İkbâl’de *athḡ* sözcüğü “atlı, süvari, atlı asker; adlı, isimli” anlamlarında kullanılmıştır.

“*Gümān ḳılıp her ne bar ḳiṣi tuṣluḳ-tuṣıdın ḳal'adın athḡ ve yayak ḳıḳıp izdiḫām-ı tamām ve ḡulḡule-i mā-lā-keḷām bile 'asākir-i manṣūreḡa ḡalebe ḳıldılar.*” (195a/15-17)

çapavul “Düşmanın askeri kuvvetlerine ve tesislerine aniden saldırı yapan ve ganimet getiren süvari birliği; yağmacı asker; akıncı birlik, akıncı; akıncıların düşman topraklarına yaptıkları ani baskın, yağma”

Çapavul sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde madde başı olarak yer almamaktadır.

Çapavul, Çağatayca sözlüklerden FL’de *çapavul* “yağmacı, talancı, akıncı birlik” (Öztürk, 2022: 263), FKL’de *çapavul* “[akın, çapul, yağma]; akıncı, çapulcu, yağmacı” (Rahimi, 2019: 677) olarak tanıklanmıştır.

ÖTİL’de *çapavul* sözcüğü, “14-19. yüzyıllarda Orta Asya’da düşmana beklenmedik bir anda, aniden saldırıp onu dağıtmaya yönelik taktiksel bir yöntem; düşmanın askeri kuvvetlerine ve tesislerine aniden saldırı yapan ve ganimet getiren süvari birliği; hizmetçi” olarak belirtilmiştir (Madvaliyev, 2006-2008: 506).

“*Ata Niyāz Bék'din bī-ḫaber Hezāresb tuṣıdın deryānı 'ubūr ḳılıp Buḫārā çapavulıḡa deryā ḳıraḡıdın 'āzim bolup dururlar.*” (204a/4-5)

çapavulçı “Düşman topraklarına baskın yapan akıncı birlik, akıncı asker”

Bk. *çapavul*

“... *ekşeri me'sūr ve maḡlūl bolup dururlar ve çapavulçılar bu ḫādişedin iṣṭilā' tapıp ḳaçıp pervāneçi'niḡ ḳaşıḡa barıp dururlar.*” (144b/2-3)

mergen “Nişancı, okçu, tüfekli er”

Mergen sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde tanıklanmamıştır. Lessing’in Moğolca-Türkçe sözlüğünde madde başı olarak verilen *mergen* sözcüğü “iyi nişancı; bilge; haberdar olan kişi, bilgili, akıllı, tecrübeli” olarak anlamlandırılmıştır (Lessing, 2003: 839).

Mergen, Çağatayca sözlüklerden FKL’de *mergen* “nişancı, tüfekçi” (Rahimi, 2019: 1122) olarak kaydedilmiştir.

“Muhammed İnağ bile ‘Abdu’r-raħman Bay’nu Ūrgenç kurganınıñ muħāfazatıǵa ta’yīn kıldı ve Niyāz Çek-çek altun-cilavnu tōrt yüz mergen bile Abdāl Baba ‘aleyhi’r-raħmeninñ feyzā-āṣār civārın mev’id kılıp yiberip ōzi ūmerā bile yıǵnalǵan çerigni alıp ħuften çaǵı Ūrgenç’din çıķıp yōriş kıldılar.” (110a/13-16)

multuqçı “Tüfekçi”

Multuqçı sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde tanıklanmamıştır. Ayrıca bkz. *multuq*

Multuqçı, ME, ML, LNİC, NT, NÇTS, FÇTS, FL, ZT, NK, FKL, ÜLT adlı Çağatayca sözlüklerde kaydedilmemiştir.

“Ol çağda, işāret-i vālā bile İş Murād Bék ibn Sultān Mīrāb şemhālçılar ve multuqçı mergenlerni ilgeri éltip atkullattı.” (288a/9-10)

oqçı “Okçu, nişancı”

Oqçı sözcüğü, Clauson’un sözlüğünde *oqçı*: “ok yapan; ok atan” anlamlarında kullanılmıştır (Clauson, 1972: 80). Räsänen sözlüğünde ise *oqçı* sözcüğü tanıklanmamıştır. Ayrıca bkz. *oq*

Oqçı, Çağatayca sözlüklerden FL’de *oqçı* “okçu, ok kullanan” (Öztürk, 2021: 297) olarak kaydedilmiştir.

“Ol esnāda ‘Ināyet ‘İnağ’ınıñ atı yıķılıp piyāde boldı. Ol beǵāyet oqçı durur érdi. İstedı kim tīr-endāzlıǵ bile a ‘dānu def’ kılǵay, yayınıñ kirişi üzüldı. Mu ‘ānidler anı ħücūm kılıp esāret kaydıǵa çektiler.” (144a/11-14)

topçı “topçu, top atan”

Topçı sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde tanıklanmamıştır. Ayrıca bkz. *top*

Topçı ünvanı, ME, ML, LNİC, NT, NÇTS, FÇTS, FL, ZT, NK, FKL, ÜLT adlı Çağatayca sözlüklerde yer almamaktadır.

“Ve ol uçurda mu ‘ānidler topıdın bir oq kélip topçılar mülāzımın Yafış Urus’ǵa tégip bir qolın üzüp yerǵa tüşürüp durur.” (507b/16-17)

yayaq “Yaya, piyade olarak savaşan asker, piyade askerî sınıfı”

Clauson’un sözlüğünde *yada*:ğ olarak madde başına alınan sözcük “yaya” anlamında kullanılmıştır (Clauson, 1972: 887). *Yayaq* sözcüğü, Räsänen’in sözlüğünde tanıklanmamıştır.

Yayaq sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden ME’de *yayağ* “yaya” (Yüce, 2014: 206), FL’de *yayaq* “yaya” (Öztürk, 2021: 325), ZT’de *yayaq* “yaya” (Kara, 2011: 423), NK’de *yayaq* “yaya, piyade” (Turan, 2019: 94), FKL’de *yayaq* “yaya” (Rahimi, 2019: 1211) olarak tanıklanmıştır.

“Tōre Murād Şūfī kemāl-ı cehāletdin a ‘dā-yı devlet-bergeşteler bile Koñrat ve Manķıt ve Çavdur ve ğayriħūm ‘askerin atlıǵ ve yayaq qal’adın çıkarıp muz üstidin ötüp arķasın deryā bile qal’āǵa qaratıp yasav çekdi.” (263a/11-13)

Ordunun Savaşta Kullandığı Silahlar ve Savaş Aletleri

Firdevsü’l-İkbâl metnine göre ordunun kullandığı başlıca silahlar kılıç, ok ve yay, mızrak, topuz, hançer, top ve tüfektir (34b/14, 193b/17, 303b/7, 215b/13, 150b/12, 263b/14). Gerek atlı gerekse yaya olarak savaşan askerler ok ve yay taşurlar, kılıçlar ve mızraklar da bu donanımı tamamlar. Ok, bu dönem için önemli silahlardan biridir. Kılıçlar ise bütün Orta Asya tarihinde olduğu gibi bu dönemde de önemini korumuştur. Balta aynı zamanda bir savaş aleti olarak da kullanılır (Alpargu, 2002: 994). Baltanın bir türü olan *teber* <Far. ve *nâçeh* <Far. “nacak” de savaş aletleri olarak kullanılmıştır. Topuz da özellikle savaş aleti olarak önemlidir ve bir tür topuz olan *şesper* <Far. “altı dilimli bir gürz” ve *gürz* <Far. de savaş aleti olarak kullanılmıştır. Ateşli silah olarak *multuk*, *şemhal* <Far. “bir tür çakmaklı tüfek” ve *tüfeng* <Far. “tüfek” kullanılmıştır. Askerlerin savaşlarda kılıç, kargı, mızrak ve ok darbelerine karşı kendilerini koruması ve savunması için savunma aleti olarak *kalkan* ve *siper* <Far. kullanılmış, kalkanın bir türü olan *tura* da savaşta savunma aleti olarak kullanılmıştır.

Firdevsü’l-İkbâl metninde geçen silahlar ve savaş aletleri alfabetik sıralamaya göre aşağıdaki gibidir.

başak “Ok ucuna geçirilen sivri demir başlık, temren”

Başak sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde tanıklanmamıştır.

Başak sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden LNİC’de *başak/bāşāk* “oq demrenine derler.” (Kaçalın, 2011: 325), NT’de *başag* “başak” (Kaman & Karagözlü, 2020: 77), NÇTS’de *başak* “ok temreni; başak” (Rahimi, 2022: 171), FÇTS’de *başak* “ok temreni; başak” (Rahimi, 2021: 137), FL’de *başak* “başak, salkım; ok başı, temren” (Öztürk, 2021: 256),

ZT'de *başak* “ok temreni, okun ucundaki demir” (Kara, 2011: 310), NK'de *başak* “ok, mızrak” (Turan, 2019: 74), FKL'de *başak* “ok temreni; başak” (Rahimi, 2019: 419) olarak kaydedilmiştir.

“*Sinān u başak nevkidin kan akıp*

Velī kan bile şerbet-i cān akıp” (220b/1)

balta/baltu “Balta, bu alet biçimindeki savaş silahı, savaş baltası”

Clauson *baltu*: (*balto*;) sözcüğünün “balta” anlamına geldiğini ancak en erken dönem metinlerinde sözcüğün genellikle “savaş baltası” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 333). Räsänen, *balta* sözcüğünü Moğolca ile ilişkilendirerek “balta, nacak” anlamını vermiştir (Räsänen, 1969: 61). MTS'de *balta* sözcüğüne “balta; büyük çekiç, balyoz” anlamları verilmiştir (Lessing, 2003: 128).

Balta/baltu, Çağatayca sözlüklerden LNİC'de *baltu* “< Moğ. bal + to. Balta demekdür tabar ma'nāsına.” (Kaçalın, 2011: 333), NT'de *baltu* “balta” (Kaman & Karagözlü, 2020: 76), FL'de *baltu* “balta” (Öztürk, 2021: 255), ZT'de *baltu* “balta (Eski Türkçeden itibaren kullanılan ve başlangıçta daha çok savaş baltası anlamını taşıyan baltu kelimesinin Orta Türkçede baldu biçiminde geçtiği söylene de metnimizi oluşturan nüshalarda baltu biçimiyle karşılaşmıştır.” (Kara, 2011: 310), NK'de *baltu* “balta” (Turan, 2019: 74), FKL'de *baltu* “balta, nacak; eyere asılan savaş baltası.” (Rahimi, 2019: 424) olarak kaydedilmiştir.

“*Ol kün kara çerigni kal'a tahribiğa buyurup durur érdi. Üç kün müddetide kârgüzârlarınñ zarb-ı baltu ve kuvvet-i bázusidin anıñ dék kal'a-ı sipihr-bünyân kim burüc bārüsü rif'atda zirve-i şüreyyâğa hem-serlik kıılır érdi, vîrân boldı.*” (192b/11-13)

kılıç “Kılıç”

Clauson, *kılıç* sözcüğüne “kılıç, savaş aleti” anlamlarını vermiştir (Clauson, 1972: 618). Ancak *kılıç*, Räsänen'in sözlüğünde tanımlanmamıştır.

Kılıç, ME'de *kılıç* “kılıç” (Yüce, 2014: 142), NT'de *kılıç* “kılıç” (Kaman & Karagözlü, 2020: 92), FL'de *kılıç* “kılıç” (Öztürk, 2021: 284), ZT'de *kılıç* “kılıç” (Kara, 2011: 353), FKL'de *kılıç* “kılıç; bir Türk boyunun adı.” (Rahimi, 2019: 951) olarak kaydedilmiştir.

“... *bahādırlar muhālefetlerğa andağ kılıç urup dururlar kim āvāz-ı fiğān ve nāle-i feryādların felek zirvesidin aşurup dururlar.*” (252b/16-17)

kurğaşın “Kurşun”

“Kurşun” anlamına gelen *kurğaşın* sözcüğü, Clauson ve Räsänen'in sözlüğünde tanımlanmamıştır.

Kurğaşın, Çağatayca sözlüklerden NT'de *kurğaşın* “kurşun” (Kaman & Karagözlü, 2020: 98), ZT'de *kurğaşam* “kurşun” (Kara, 2011: 363), FKL'de *kurğaşun* “kurşun” (Rahimi, 2019: 969) olarak tanımlanmıştır.

“*Kārvān ehli dağı yükleridin kurğan égirip sékiz kün muhārebe étip atkulaşdılar ve dép dururlar kim: “Kurğaşın tükenüp ékki kün mis ve kümişdin oğ yasap atıp dururlar”* (254a/13-14)

multuğ “Bir tür tüfek, ateşli silah”

Multuğ, Clauson ve Räsänen'in sözlüğünde tanımlanmamıştır.

Multuğ sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden FL'de *multuğ* “tüfek, el topu şeklinde kullanılan bir çeşit silah.” (Öztürk, 2021: 293), ZT'de *multuğ* “tüfek kurşunu; tüfek” (Kara, 2011: 367), NK'de *multuğ* “tüfek” (Turan, 2019: 85), FKL'de *multuğ* “tüfek” (Rahimi, 2019: 1140) olarak kaydedilmiştir.

“*Bu cihetdin hānnıñ āteş-i kīnesi iltihāb tapıp anıñ katlığa cāzim boldı. Ve sonğı kün körünüşke barganda multuğ bile atıp öltürdi.*” (75a/12-13)

oğ “Ok, kurşun, mermi”

Clauson *oğ* sözcüğünün “yay oku, ok” anlamına geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 76). Räsänen'in sözlüğünde ise *ok* “ok” anlamında kullanılmıştır (Räsänen, 1972: 359).

Oğ, Çağatayca sözlüklerden ME'de *oğ* “ok” (Yüce, 2014: 161), NT'de *oğ* “ok” (Kaman & Karagözlü, 2020: 101), NÇTS'de *oğ* “ok, tır” (Rahimi, 2022: 114), FL'de *oğ* “bir savaş aleti, ok” (Öztürk, 2022: 297), ZT'de *oğ* “ok” (Kara, 2011: 370), NK'de *oğ* “ok” (Turan, 2019: 86), FKL'de *oğ* “ok” (Rahimi, 2019: 277) olarak tanımlanmıştır.

“*Ṭağay Murād Atalık ibn Emīr Velī Atalık kim şīr-i gurrān yañlıg mu ‘ānidlergā ḥamle yetkürüp tīg-ı bürrān bile ser-eşānlıg kılurlar érdi. Nā-gāh, sipāh-ı muḥālifdin bir oq tégip derece-i şehādetgā müşerref bolup durur.*” (237b/11-13)

top “top”

Top sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde tanıklanmamıştır.

Top, Çağatayca sözlüklerden FKL’de *top* “topluluk, kalabalık, yığın; top, toparlak; düşmana atılan top; dip, kök” (Rahimi, 2019: 595) olarak kaydedilmiştir.

“... *on bēş küngaça cemā ‘a-ı bāgīyyeni tengnā-yı muḥāşarağa tutup top-ı kal ‘a-kūb ve şemḥāl-i belā-timsāl ve tüfeñ-i ra ‘d-āhengniñ gulūle-endāz ve tīr-eşānlıgı bile kal ‘a ehliniñ nihādıdın dūd çıkardı.*” (193b/16-194a/1)

yarag/yarak “Silah, savaş aleti; hazırlık, malzeme, teçhizat”

Clauson *yarag/yarak* sözcüğünün kökünü *yara-* “uygun duruma getirmek” fiilinden getirerek *yarag/yarak* sözcüğünün “imkan, fırsat; hazırlık” anlamlarına geldiğini buradan hareketle de anlam genişlemesi yoluyla “askerî teçhizat” anlamını kazandığını bildirmiştir (Clauson, 1972: 1962). Räsänen’in sözlüğünde ise *yarag/yarak* sözcüğü tanıklanmamıştır.

Yarag/yarak, Çağatayca sözlüklerden ME’de *yarag* “silah, techizat” (Yüce, 2014: 203), NT’de *arak* “silah” (Kaman & Karagözlü, 2020: 120), FL’de *arak* “silah; hazırlık” (Öztürk, 2022: 323), ZT’de *arak* “silah” (Kara, 2011: 419), NK’de *arak* “silah” (Turan, 2019: 94), FKL’de *arak* “araç, gereç, malzeme, hazırlık, donanım; silah; [uygun, yararlı]” (Rahimi, 2019: 1195) olarak tanıklanmıştır.

Firdevsü’l-İkbâl’de *yarag/yarak* sözcüğü “silah, savaş aleti; hazırlık, malzeme, teçhizat” anlamlarında kullanılmıştır.

“*Hem müsellaḥ uruş yarağı bile*

Hem mükemmel yörüş yarağı bile” (260a/2-3)

yay “Yay”

Yay sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde tanıklanmamıştır.

Yay, Çağatayca sözlüklerden NT’de *yay* “yay” (Kaman & Karagözlü, 2020: 121), ZT’de *yay* “ok atmaya yarayan alet, yay” (Kara, 2011: 423), NK’de *yay* “yay” (Turan, 2019: 94) olarak kullanılmaktadır.

“*Ol esnāda İnāyet İnāḥ’niñ atı yıkılıp piyāde boldı. Ol beğāyet oqçı durur érdi. İstedi kim tīr-endāzlıgı bile a ‘dāni def’ kılğay, yayınıñ kirişi üzüldi. Mu ‘ānidler anı hücum kılıp esāret kaydıgā çektiler.*” (144a/11-14)

Savunma ve Korunma Amaçlı Kullanılan Savaş Aletleri

Askerlerin savaşta düşmana karşı kendilerini savunma ve korunmaları için genel olarak *zırh* ve *kalkan* kullanılmıştır. Askerlerin savaş kıyafetleri içinde zırh ön planda yer alır ve yaygın olarak kullanılmıştır (233a/16, 251b/12, 345a/16-17). Firdevsü’l-İkbâl metninin bazı yerlerinde bütün ordunun baştan ayağa kadar zırh giydiği belirtilmiştir (100b/8). Eserde, zırh için *savut* “göğüs zırhı”, *kirevge/kirevke*, *kolluk* “kola giyilen zırh”, *zırh* <Far., *cevşen* <Far. “zincir ve puldan yapılan örme zırh” terimleri ve savaşçıların karşı saldırıdan kendilerini korumak amacıyla *kalkan* ve *tura* kullanılmıştır.

Firdevsü’l-İkbâl’de savunma ve korunma amaçlı kullanılan savaş aletleri alfabetik sıralamaya göre aşağıdaki gibidir.

Kirevge/kirevke “Zırh”

Kirevge/kirevke sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde tanıklanmamıştır.

Kirevge/kirevke, Çağatayca sözlüklerden FKL’de *kerevke* “savaş giysisi, zırh, savut” (Rahimi, 2019: 1029) olarak tanıklanmıştır.

“*Kéyip aq kirevge silāḥ üstidin*

Uruş kün libās-ı felāḥ üstidin” (261b/17)

kalkan “Savaşçıların karşı saldırıdan kendilerini korumak amacıyla kullandıkları siper”

Kalkan sözcüğü Clauson’un EDPT adlı eserinde “kalkan; savaşta korunmak için kullanılan nesne” anlamında tanıklanmıştır (Clauson, 1972: 621). *Kalkan*, Räsänen’in sözlüğünde tanıklanmamıştır.

Kałkan, Çağatayca sözlüklerden ME'de *kałkan* "kalkan" (Yüce, 2014: 133), NT'de *kałkan* "kalkan, siper" (Kaman & Karagözlü, 2020: 89), FL'de *kałkan* "kalkan; savaş kıyafeti, siper, koruma" (Öztürk, 2021: 276), ZT'de *kałkan* "kalkan" (Kara, 2011: 344), FKL'de *kałgan* "kalkan, savaşçıların kullandıkları korunmalık" (Rahimi, 2019: 915) olarak kaydedilmiştir.

"*Hāṣṣe bitkende birev başığa ṣimṣīr helāket*

Kılıp öz başını kałkan aña ve anı kutarmak" (93a/14-15)

kécim / kéçim "zırh; savaş zamanında at için yapılan ve ok geçirmeyen zırh"

kécim / kéçim sözcüğü, Clauson'un sözlüğünde yer almamaktadır. Räsänen'in sözlüğünde *kāžim* "savaş giyimi; zırh" olarak kullanılmıştır (Räsänen, 1969: 246).

Kéçim/kécim, Çağatayca sözlüklerden ML'de *kicim* "at zırhı" (Barutçu Özönder, 1996: 92), NK'de *keçim* "zırhlı ve süslü at örtüsü, keçim" (Turan, 2019: 81), FKL'de *geçim* "at zırhı" (Rahimi, 2019: 1090) olarak tanıklanmıştır.

"*Muḥammed Cān Bék'ge ṭlā kéçimlik bir topçaḳ 'Arabī bile bir ḥil 'at-ı zer-düz irsāl kılıp dururlar.*" (279b/5-6)

ḳolluḳ "Kolluk, kola giyilen zırh"

ḳolluḳ sözcüğü, Clauson ve Räsänen'in sözlüğünde tanıklanmamıştır.

ḳolluḳ, Çağatayca sözlüklerden NK'de *ḳolluḳ* "eldiven" (Turan, 2019: 83) olarak kullanılmaktadır.

"... *tevekkül zırhın peyker-i hümayümğa kéyip çār-kaḳ-ı i 'tiṣāmnı dört cihetiğa bağlap kemer-i himmetni mübārek bélige kuṣap ḥançer-i ṣecā'atnı aña üstüvār kılıp ve tiğ-i mübārezetni pehlü celādetiğa asıp ḳolluḳ i 'tizādnı ṣā'id i 'timādiğa muḥkem étip ...*" (261b/11-14)

savut "Zırh, göğüs zırhı"

Savut sözcüğü, Clauson ve Räsänen'in sözlüğünde tanıklanmamıştır.

Savut, Çağatayca sözlüklerden NT'de *savut* "zırh, cevşen" (Kaman & Karagözlü, 2020: 105), FL'de *savut* "zırh, cevşen" (Öztürk, 2022: 304), ZT'de *savut* "zırh" (Kara, 2011: 382), FKL'de *savut* "savaş giysisi, zırh" (Rahimi, 2019: 793) olarak tanıklanmıştır.

"*Mu'ānidler, bu vāḳı 'anı körüp hey'et-i ictimā' bile ḥ'āceni ortağa alıp eṭrāf u cevānibidin on, on bēṣ kiṣi nīze urdılar. Özgeṣiğa savut māni' bolup bir nīze ḳarmığa dāḥil bolup ḳatıḡ zaḥmdār bolup durur.*" (287b/6-8)

tura "kalkan"

Clauson, *tura* sözcüğüne "birşeylerden korunmak için arkasına sığınılan nesne; giyilebilir zırh" anlamlarını vermiştir (Clauson, 1972: 531). Räsänen'in sözlüğünde ise *tura*, tanıklanmamıştır.

Tura sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden LNİC'de *tura* "Ādem boyınca düzilmiş kałkana derler, ki ceng günlerinde ehl-i ceng anı öñlerine dutup ceng éderler." (Kaçalın, 2011: 460), NÇTS'de *tura* "savaşta korunmak için derim denen Türkî evin ağaçlarının birbirine bağlanması ile yapılan kalkan." (FÇTS, 2021: 159), FKL'de *tora* "askerleri korumak için insan boyunca yapılmış ve birbirine zincir ve kancayla bağlanmış kalkanlar." (Rahimi, 2019: 575) olarak kaydedilmiştir.

"*Ümerā-yı mezkūrın yügürtmek umürıda ceḥd ü ihtimām körgüzüp dört tarafdın bahādırlar 'arrāde ve tura yüzleriğa tutup yügürüp dururlar.*" (194a/14-15)

Asker ve Ordu Anlamında Kullanılan Terimler

çerig "Asker, ordu"

Clauson, *çerig* sözcüğüne "saf tutmuş düzenli askerlerin ortak adı" anlamını vermiştir (Clauson, 1972: 428). Räsänen'in sözlüğünde ise *çerig*, madde başı olarak kullanılmamıştır. Lessing'in sözlüğünde *çerig* madde başı olarak kullanılmış ve "savaşçı, asker, ordu, askeri güç, askerler" anlamları verilmiştir (Lessing, 2003: 277).

Çerig, Çağatayca sözlüklerden ME'de *çerig* "asker, ordu" (Yüce, 2014: 111), LNİC'de *çerik* "leşker demektür." (Kaçalın, 2011: 527), NT'de *çerik* "asker, ordu" (Kaman & Karagözlü, 2020: 82), FL'de *çirig* "asker, ordu" (Öztürk, 2022: 265), ZT'de *çerig* "asker, ordu" (Kara, 2011: 322), NK'de *çerik* "asker, ordu" (Turan, 2019: 76), FKL'de *çerik* "asker, çerik" (Rahimi, 2019: 689) olarak tanıklanmıştır.

“Ol avānda Avaniş Hān ’nıñ uluğ oğlu Dīn Muḥammed Hān, Ḥorāsān ḥudūdıda Nesāy ve Bāverd’de pād-şāh érdi, bu vāki ’anı eşitip üç miñ çerig bile kélip H’ārezm-i İrem Bezm’ni musahḥar kılıp Hıvāk’ni pāy-i taht etti ve ‘Abdü’l-’azīz Hān kaçıp atası qaşığa bardı” (111b/17-112a/3)

koşun “Asker, bölük, ordu”

Asker, bölük, ordu; halk anlamına gelen *koşun* sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde tanımlanmamıştır.

Koşun, Çağatayca sözlüklerden LNİC’de *koşun* “Cengde şaf ve alay ma’nāsınadır.” (Kaçalın, 2011: 693), NT’de *koşun* “cemaat, ordu” (Kaman & Karagözlü, 2020: 95), NÇTS’de *koşun* “koşun, orduda şaf” (Rahimi, 2022: 280), FL’de *koşun* “cemaat, ordu, şaf, alay” (Öztürk, 2022: 288), FKL’de *koşun* “koşun, ordu” (Rahimi, 2019: 977) olarak kaydedilmiştir.

“Yetti künde Hāşşa Koş-bégi ve ümerā-yı ’izām, sipāh-ı cerrār ve leşker-i hūn-ḥ’ār bile kélip Küyük-ka’l’a’ni leşker-gāh kıldı ve H’āce-éli niñ üstige ağır koşun bile nehzat étip Yamğurlı nehriniñ kenārıda Qarabaş kécüyide telāki-i ferikayn vāki’ bolup ḥarbi’ azīm rüy bérdi.” (144b/17-145a/3)

ordu “Ordu, silahlı kuvvetlerin tümü, (<Moğ. Orda); kelime Farsça’ya ve Arapça’ya, ayrıca Balkan dillerine de girmiştir.”

Clauson, *ordu*: (*ordo*:) kelimesinin aslında en eski metinlerde “başkent; kraliyet merkezi” anlamlarına geldiğini, Osmanlı Türkçesinden itibaren “kraliyet kampı” buradan hareketle askerî bir terminoloji olarak “ordu; askerî kamp” anlamına genişlediğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 203). Räsänen, *ordu/ortu* sözcüğüne “kamp; saray; ordu” anlamlarını vermiş, sözcüğün Moğolcada da aynı anlamda kullanıldığını bildirmiştir (Räsänen, 1969: 364). Lessing, *ordu(n)* sözcüğüne “hükümdarın yaşadığı yer; saray; kamp, çadır” anlamlarını vermiştir (Lessing, 2003: 964).

Ordu, Çağatayca sözlüklerden NK’de *ordu* “kışla; askerî çarşı” (Turan, 2019: 86) olarak tanımlanmıştır.

“Mūsā Biy, Yādgār Hān ’nıñ oğlu Bürge Sulṭān ’nıñ ordusığa kélip meded tiledi érse Bürge Sulṭān ’izzet ve ḥürmet bile kabül kılıp dép durur ...” (91b/8-10)

Ordugâh ve Karargâh Anlamında Kullanılan Terimler

bolcar/bulcar < Moğ. “Askerî müfrezelerin ya da ordunun toplanacağı veya buluşma yeri, ordu toplanma yeri”

Bulcar/bolcar sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde tanımlanmamıştır. Lessing, *bolca-* ve *bolcu-* fiillerine “üzerinde anlaşmak, fikir birliğine varmak; tayin etmek; önceden kararlaştırmak; önceden düzenlemek; önceden görmek, tahmin etmek, önceden bilmek” anlamlarını vermiş (Lessing, 2003: 191); *bolcar* ve *bolcu-a(n)* sözcüklerini “kararlaştırma, taahhüt, sözleşme, tayin edilmiş zaman, süre” olarak belirtmiştir (Lessing, 2003: 191).

Bulcar/bolcar, Çağatayca sözlüklerden LNİC’de *bolcar* “<Moğ. bolcu-ğa(n). İstimâlet vermektür. İstikâmet demektür. Bir pād-şāh sefere gétmelü olıcağ va’de-y-ile leşkeri cem’ olucağ dernek yerine dérler.” (Kaçalın, 2011: 373), NÇTS’de *bolcar* “sefer zamanı ordunun belli bir zamanda belli bir yerde toplanmasını kararlaştırma.” (Rahimi, 2022: 179), FL’de *bolcar* “önemli bir olay için toplanma yeri.” (Öztürk, 2022: 261), FKL’de *bolcar/bulcar* “ordunun toplanması için belirlenen yer” (Rahimi, 2019: 448) olarak tanımlanmıştır.

“Hān-ı mağfūr ka’lanıñ kıblesığa ötüp yügürtmeklik irādesi bile ka’l’a-girlikniñ esbābın müheyyā ve āmāde kılıp Sart’niñ ’askerin rikāb-ı hümāyün mülāzemetide saklap Özbek’niñ sipāhığa kurgannıñ tört cānibin taqsīm kılıp bulcar ta’yin kıldı” (194a/3-6)

koş “Askerî birlik, askerî kol, karargâh”

Koş sözcüğü, Clauson’un sözlüğünde tanımlanmamıştır. Räsänen, *koş* sözcüğünün Çağatay Türkçesinde “bozkırda yaşayan halk; ordu” anlamlarına geldiğini belirtmiştir (Räsänen, 1969: 283).

Koş, “Askerî birlik, askerî kol, karargâh” anlamıyla ME, ML, LNİC, NT, NÇTS, FÇTS, FL, ZT, NK, FKL, ÜLT adlı Çağatayca sözlüklerde yer almamaktadır.

“Keşret-i sipāh ve ’iddet-i ḥayme ve ḥar-gāh ol meşābede durur érdi kim koşıdın çıkğan kişi üç kün dört kün tereddüt-i bisyār ve tecessüs-i bişümār bile kaytıp koşın tapa almas durur érdi.” (190b/3-5)

Diğer Askerî Terimler

çapğun/çapğun “Akın, baskın, hücum”

Çapğun/çapğun sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde madde başı olarak yer almamaktadır.

Çapğun/çapğun, Çağatayca sözlüklerden LNİC'de *çapğun* "İlğar ve akın etmege dërler. Ve iki leşkerüñ çarhacısına derler." (Kaçalın, 2011: 504), NT'de *çapğun* "fırtına, tufan, yıldırım" (Kaman & Karagözlü, 2020: 81), ZT'de *çapğun* "yağmurla karışık kuvvetli rüzgar" (Kara, 2011: 321), FKL'de *çapğun* "karla karışık şiddetli rüzgar, kar fırtınası, tipi; çapma, saldırma, akın" (Rahimi, 2019: 674) olarak kullanılmıştır.

"Anıñ tokkuz oğlı bar durur érdi. Sekizini Calāyir halkı kim Hıtay çapğunıñın kaçıp Moğol diyārıǵa tüşüp érdiler. Arada nızā' tüşüp óltürdiler." (37a/1-3)

ķurğān "Kale, hisar"

ķurğān sözcüǵü, Clauson ve Räsänen'in sözlüǵünde tanıklanmamıştır.

ķurğān, Çağatayca sözlüklerden LNİC'de *ķorğān* "Hişār ve ƙal'a ma'nāsınadır." (Kaçalın, 2011: 685), NT'de *ķurğān* "kale, kale hisarı, sur" (Kaman & Karagözlü, 2020: 98), NÇTS'de *ķorğān* "hisar, kale" (Rahimi, 2022: 276), FÇTS'de *ķorğān* "kale" (Rahimi, 2021: 221), FL'de *ķorğān* "kale, mezar" (Öztürk, 2022: 288), ZT'de *ķurğān* "kale, hisar" (Kara, 2011: 363), NK'de *ķurğān* "kale, kale hisarı, sur" (Turan, 2019: 84), FKL'de *ķorğān* "kale, hisar" (Rahimi, 2019: 969) olarak kaydedilmiştir.

"... Aral ve Adak'ın teshīrīǵa livā-yı mihr-işrāķnı hareketke kirgüzüp Ƙoñrat ķurğānınıñ muhāşarasıǵa meşǵul bolup dururlar." (217b/11-12)

olca <Moğ. "Ganimet, savaşta düşmandan elde edilen mal"

Olca sözcüǵü Clauson'un sözlüǵünde tanıklanmamıştır. Räsänen ise *olca* sözcüǵünün Moğolcadan Türkçeye alıntılandığını belirterek söz konusu sözcüǵe "savaş esiri; ganimet" anlamlarını vermiştir (Räsänen, 1969: 360). Lessing, *olca* kelimesine "bulma, buluş; bulgu; gelir, kazanç; kâr; savaş esiri; ganimet, yağma" anlamlarını vermiştir (Lessing, 2003: 954).

Olca, Çağatayca sözlüklerden ME'de *olca* "< Moğ. Ganimet, yağma" (Yüce, 2014: 162), LNİC'de *olça* "< Moğ. olca, Ganimet demektür." (Kaçalın, 2011: 304), FKL'de *olca* "kazanç; savaşta düşmandan ele geçirilen mal, ganimet" (Rahimi, 2019: 285) olarak tanıklanmıştır.

"Ol daǵı öz mülāzım ve nökerleri bile a'dā-yı gürīz-pā-yı dālālet-peymāynı te'ākub ƙalıp ƙalın olca ve esīr bile mülāzemetǵa yetti." (183a/4-5)

süren "Hücum, akın, saldırı, asker sevki"

Süren sözcüǵü, Clauson ve Räsänen'in sözlüǵünde tanıklanmamıştır.

Süren, Çağatayca sözlüklerden LNİC'de *süren/sürün* "< Moğ. süre-n. iki leşker muķābil olıcaķ mehīb āvāzeler ile çağırduklarına derler." (Kaçalın, 2011: 613), FKL'de *süren/sürün* "savaşta topluca yapılan baǵrışmalar, savaş çıǵlıǵı." (Rahimi, 2019: 823) olarak tanıklanmıştır.

"Çehār-şenbih küni, aynıñ on yétiside Ƙoñrat üstiǵa yana atlanıp ķurğānı muhāşara étip her néççe kim süren salıp atķuladılar a'dāyı mahāzıl ƙal'adın baş çıķara almadılar." (265a/16 - 265b/1)

toķuş "Savaş, dövüş"

Clauson, *toķış* (d-) sözcüǵünün kökenini tokı- fiili olarak göstermiş, tokış sözcüǵüne "savaş" anlamını vermiştir (Clauson, 1972: 474). Räsänen'in sözlüǵünde ise *toķuş* sözcüǵü tanıklanmamıştır.

Toķuş, Çağatayca sözlüklerden ME'de *toķuş* "savaş, dövüş" (Yüce, 2014: 189), FKL'de *toķuş* "birbirine çarpma, çarpışma, tokuşma" (Rahimi, 2019: 619) olarak tanıklanmıştır.

"Bir aydın soñra köçüp Gürlen'niñ şarķısında Şaǵallar mevzi'ide señer égirip Gürlen ve Taş-Ƙal'a muhāşarasıǵa ƙıyām körgüzüp dururlar ve bu aralıķda ğarīb toķuşlar ve ƙatıǵ uruşlar vuķū' tapıp Bék Pulad Atalıķ 'umümen ol ğarblerde ğuşuşen Ƙatıǵ-ķöl'niñ meşāffida şecā'at ve fūnūn-ı mübārezet bile mu'ānidlerǵa andaķ dest-bürdler yétküriüp durur ..." (132a/1-5)

tuǵ "tuǵ, bayrak, sancak; sefer ve savaş esnasında kullanılan bayrak"

Hive hanlığında ordu savaş ve sefer zamanında sancak, bayrak ve tuǵ kullanırdı. Tüm emir ve komutanlar kendi bayrak ve sancakları altında savaşırdı (Çelik, 2004: 94).

Clauson, *tu.ǵ* sözcüǵüne "kraliyet amblemi" anlamını vermiştir. En erken dönem metinlerinde *tuǵ* sözcüǵünün neyi kastettiǵiyle alakalı bir bilgiye ulaşmanın zor olduğunu bildirmiştir (Clauson, 1972: 464). Räsänen, *tuy* sözcüǵünü Çince *dug* sözcüǵüyle ilişkilendirerek söz konusu sözcüǵe "sancak; sembol" anlamlarını vermiştir (Räsänen, 1969: 496). Lessing, *tug* sözcüǵüne "tuǵ, bayrak; sancak; alem, manşet, başlık" anlamlarını vermiştir (Lessing, 2003: 1292).

Tuğ, Çağatayca sözlüklerden FL’de *toğ* “bayrak, sancak” (Öztürk, 2022: 314), ZT’de *tuğ* “deve kuyruğu yünü, devenin kuyruk yünleri” (Öztürk, 2022: 403), NK’de *tuğ* “iz, işaret, sembol; padişah tuğrası” (Turan, 2019: 91), FKL’de *tuğ* “< Moğ. bayrak, sancak” (Rahimi, 2019: 578) olarak kaydedilmiştir.

“*Ol çağda, Buḥārā ümerāsi yañıdın silk-i cem ‘iyyetiğa in ‘ikād bérıp galebe-i tamām bile fedāyivār hücüm kıldılar. H‘ārezm çerigi āheste āheste özlerin kéyin tartıp Kesik ‘din kaytıp ötdiler. Niyāz Bék Dād-h‘āh ve Töre H‘āce tuğların Kesik kenārığa sançıp Buḥārā leşkeri Kesik ‘din ötüp henggāme-i kār-zār germ boldı.*” (208b/12-15)

tutsak “Tutsak, esir, savaşta ele geçirilen düşman”

Tutsak sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde tanımlanmamıştır.

Tutsak, Çağatayca sözlüklerden NK’de *tutsak* “hapishane, zindan, hücre” (Turan, 2019: 92) olarak tanımlanmıştır.

“*Şāh Murād Biy bu cihetdin şeh-zādeni tutsakdın çıkarıp muṭlakū ‘l- inān kılğanı üçün begāyet peşimān ve nādım bolup mu ‘temed kişileridin Molla Balta dēgenni ‘Avaz İnağ ‘nıñ dergāh-ı ‘ālem-penāhığa risālet resmi bile iltimās kılıp yiberip durur ...*” (146b/13-15)

uruş “Savaş, vuruşma”

Clauson, *uruş* sözcüğünün kökünü *ur-* “savaşmak, dövüşmek” fiilinden alarak *uruş* sözcüğüne “savaş, dövüş” anlamlarını vermiştir (Clauson, 1972: 239). Räsänen’in sözlüğünde ise *uruş* sözcüğü tanımlanmamıştır.

Uruş, Çağatayca sözlüklerden ME’de *uruş* “savaş” (Yüce, 2014: 195), LNİC’de *uruş* “cenge dەرler.” (Kaçalın, 2011: 274), NT’de *uruş* “savaş” (Kaman & Karagözlü, 2020: 116), FL’de *uruş* “kavga, savaş, vuruş” (Öztürk, 2022: 319), NK’de *uruş* “savaş” (Turan, 2019: 92) olarak kaydedilmiştir.

“*Hāşşa Koş-bégi ve Ya ‘küb H‘āce Re ‘is ve Allah Nazar Bay Hān-kaḥī ‘Avaz Muhammed Bay Ürgençī ve gayrihüm esir bolup dururlar. Ve leşkeriyyedin üç yüz kimse uruşda ve deryāda zāyi ‘ boldı ve üç yüz élligdin köpreki esāret kaydığa giriftār boldılar.*” (211b/14-17)

yörüş “Askerî kuvvetlerin düşman üzerine yaptığı hücum, saldırı, yürüyüş, taarruz”

Yörüş sözcüğü, Clauson ve Räsänen’in sözlüğünde madde başı olarak yer almamaktadır.

Yörüş, Çağatayca sözlüklerden LNİC’de *yörüş* “safir ma ‘nāsınadır.” (Kaçalın, 2011: 830), NÇTS’de *yürüş* “sefer” (Rahimi, 2022: 334), NK’de *yörüş* “saldırı, savlet, hücum” (Turan, 2019: 96), FKL’de *yürüş* “yürüyüş; [sefer, saldırı]” (Rahimi, 2019: 1304) olarak tanımlanmıştır.

“*Hem bu kün Çavdur mu ‘ānidleri ḥāzret-i pād-şāh-ı encüm-sipāhñıñ alar kaşdığa yörüş kılğanın eşitip Töre Murād Şūfī ‘nıñ imdādı bile öz kurganın taşlap mahzül-vār gāyet-i iztirār ve kemāl-ı inkisār bile kaçıp Koñrat ‘nıñ kal ‘asığa kabalğanı ...*” (256a/3-6)

SONUÇ

Hive Hanlığı’nın tarihi hakkında ilk elden bilgiler sunan ve bölgenin siyasi, coğrafi, askerî, ekonomik ve sosyal yapısı, edebî ve kültürel ortam vb. konuları detaylı bir şekilde ele alan Firdevsü’l-ikbâl eserinde hanlığın askerî sistemi, askerî teşkilatı, askerî ünvanlar, sefer ve savaş düzeni, ordunun savaş alanındaki dizilişi, ordunun savaşta kullandığı silahlar, düşmana karşı kullanılan taktiksel yöntemler vb. konular hakkında detaylı ve değerli bilgiler verilmiştir. Söz konusu mevzular anlatılırken ağırlıklı olarak Türkçe, kısmen Moğolca, Arapça ve Farsça terimler kullanılmıştır.

Hive Hanlığı’nda savaşa çıkılmadan önce şehir ve eyaletlere asker ve ordunun toplanması ve ihzar edilmesi için *çapar*, *tavaçı*, *sürdevül* veya *yasavullar* gönderilirdi. Düşmanın bölgesinden veya karargâhından dil (casus) tutularak düşmanın durumunu öğrenilirdi. Firdevsü’l-ikbâl’de *til tut-* “düşmanın durumunu öğrenmek veya düşmanla ilgili bilgi edinmek için düşmanın bölgesinden veya karargâhından kişi veya asker yakalamak” anlamında kullanılmıştır. Askerî müfrezelerin ya da ordunun toplanacağı veya buluşma yerine *bolcar* denir. Ordunun güvenliğini sağlamak, pusuya düşmesini önlemek ve düşmanın ani baskınlarına karşı uyanık olma gibi amaçlar için görevlendirilen piyade ve süvari öncü askerî birlikleri için *karavul*, *harāvul*, *manlay*, *mukaddemetü ‘l-ceyş*, *mukaddime-i sipah* ve *yezek* terimleri kullanılmıştır. Ordunun güvenliğini sağlamak ve düşmanın saldırılarına karşı ani müdahalelerde bulunmak ve çabuk hareket edebilmek için süvari birliği, askerî hareketler sırasında ana güçleri korumak için ileri giden askerî birlik, muhafaza ve ihtiyat askerleri için *ılğar* terimi kullanılmıştır. Mûnis, hanlığın savaş düzeninde ordunun sağ kanadında bulunan askerî birlik için bazen Türkçe *oñ kol*, bazen Moğolca *barangar*, bazen ise Arapça *meymene* terimlerini kullanmıştır. Ordunun sol kanadındaki askerî birlik için Türkçe *sol kol*, Moğolca *cavangar* ve Arapça *meysere* terimlerini, ordunun sağ ve sol kanatlarının arasında bulunan birlik için Arapça *kalp* ve Farsça yer bildiren *-gah* ekinden oluşan *kalbgāh* terimi ve ordunun artçı askerî kuvvetleri için ise Arapça *sāka* terimi kullanılmıştır.

Dolayısıyla ordunun en temel diziliş, merkez, sağ kol, sol kol, bunların önünde öncü birlikler, aralarında ise artçı birlikler biçimindedir. Ordu, savaşmak üzere düşman bölgesine doğru yola çıktığında ilgili bölgeyi iyi bilen ve orduya rehberlik eden kılavuz görevlendirilmiştir. Bu görevi üstlenen kişiye *gaçarçı* ünvanı verilmiştir. Kaçan düşmanı takip eden, izini süren birime *kavgunçı* denir. *Şeb-hûn*, *şebîhûn*, *şebâ-hûn* terimleri, geceleyin düşmana habersizce saldırmak ve gece baskını anlamlarında kullanılmıştır. Ordunun kullandığı başlıca silahlar kılıç, ok ve yay, mızrak, topuz, hançer, top ve tüfektir. Gerek atlı gerekse yaya olarak savaşan askerler ok ve yay taşır, kılıçlar ve mızraklar da bu donanımı tamamlar. Ok, bu dönem için önemli silahlardan biridir. Kılıçlar ise bütün Orta Asya tarihinde olduğu gibi bu dönemde de önemini korumuştur. Askerlerin savaş kıyafetleri içinde zırh ön planda yer alır ve yaygın olarak kullanılmıştır. Savaş alanında genel olarak hendek kazılmıştır. Savaş esnasında tuğ ve sancaklar ile birlikte savaş davulu çeşidi olan *tabl*, *kebürge* “metal gövdeli iri savaş davulu”, *kûs* “kös, büyük davul, savaş davulu” ve nefesli saz çeşidi olan *kerrenâ/kerrenây* ve *nefir* kullanılmıştır.

Kısaltmalar

Ar. : Arapça

ask. : askerî

c. : cilt

Far. : Farsça

Moğ. : Moğolca

T. : Türkçe

Eser Kısaltmaları

EDPT : An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

FÇTS : Ferâğî'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü

Firdevsü'l-İkbâl-T 82: Firdevsü'l-İkbâl'in İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan T 82 numaralı nüshası

FKL : Feth- 'Alî Kaçar Luğatı

FL : Fazlullâh Han Luğatı

LNİC : El-Luğātu'n-Nevâ'iyye ve'l-İstişhādātu'l-Cağātâ'iyye

ME : Muḫaddimetü'l-Edeb

ML : Muḫâkemetü'l-Luğateyn

MTS : Moğolca-Türkçe Sözlük

ÖTİL : Özbek Tilining İzohli Luğati

ÖTEL: Özbek Tilining Etimologik Luğati

NÇTS : Nezir- 'Alî'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü

NK : Nisâb-ı Kutbiyye

NT : Nisâb-ı Türkî

ÜLT : Üss-i Lisân-ı Türkî

ZT : Zebân-ı Türkî (Kelür-nâme)

KAYNAKÇA

Alpargu, M. (2002). “Türkistan Hanlıkları” Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, (8), 557-605, Ankara.

Altun, E. (2011). “Firdevsü'l-İkbâl [1b-100a] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dil Yazım Özellikleri, Dizin-Sözlük)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Barutçu Özönder, F. S. (1996). ‘Alî Şîr Nevâyî Muḫâkemetü'l-Luğateyn (İki Dilin Muhakemesi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Bayındır, A. (2016). “Mûnis Harezmî ve Rızâ Âgehî Firdevsü'l-İkbâl [300b-380a] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Dizin-Sözlük”, Tıpkıbasım), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

- Bregel, Y. (1999). *Firdaws al-iqbâl: History of Khorezm*, (Translation from Chaghatay), E. J. Brill, Leiden.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.
- Çelik, M. B. (2004). “Fırdevsü’l-İkbâl’e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Gerçek, Ş. (2011). “Muhammed Rızâ Âgehî’nin Fırdevsü’l-İkbâl’i [100b-200a] Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dil-Yazım Özellikleri, Dizin-Sözlük”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kocaeli.
- Kaçalin, M. S. (2011). *Nevâî’nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar (El-lugâtu’n-Nevâ’iyye ve’l-İstişhâdâtü’l-Çagâtâ’iyye)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kaman, S. & Karagözlü, S. (2020). *Nisâb-ı Türkî (Çağatayca – Farsça Manzum Sözlük, İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım)*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Kara, F. (2011). *Zebân-ı Türkî (Kélür-nâme) İnceleme-Metin-Dizin*, Fenomen Yayınları, Erzurum.
- Karataş, A. (2022). “Şecere-i Harezmsâhî’de Yer Alan Türkçe ve Moğolca Unvanlar”, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8(57), 1314-1331.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük (Çev.: Günay Karaağaç)*, 2 Cilt, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Madvaliyev, A. (2006-2008). *O‘zbek Tilining İzohli Lug‘ati: 80 000 dan Ortiq So‘z va So‘z Birikmasi*, “O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi” Davlat İlmiy Nashriyoti, Toshkent.
- Mûnis, Ş. M. ve Âgehî, M. R. (1805-1842?). *Fırdevsü’l-İkbâl*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T 82 Numaralı Nüsha, İstanbul.
- Özcan, A. (1992). “Bayraktar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (5), 255, İstanbul.
- Öztürk, Seyfullah (2022). *Fazlullâh Han Lügâti (İnceleme-Metin-Dizin)*, Kriter Yayınevi, İstanbul.
- Rahimi, Farhad (2019). *Fethali Kaçar’ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Rahimi, Farhad (2022). *Nezrali’nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü (Giriş-Metin-İnceleme-Notlar-Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Rahimi, Farhad (2021). *Ferağî’nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Rahmatillayev, Ş. (2000). *O‘zbek Tilining Etimologik Lug‘ati (Turkiy So‘zlar)*, 1. cilt. “Universitet”, Toshkent.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türksprachen*, *Lexica Societatis Fenno-Ugricae*, Helsinki.
- Toparlı, Recep & İlgin, Ali (2022). *Mehmed Sâdık Üss-i Lisân-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Turan, Fikret (2019). *Çağatayca Manzum Sözlük Nisâb-ı Kutbiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yazıcı Şahin, Serpil (2016). “Mûnis Harezmi & Rızâ Âgehî Fırdevsü’l-İkbâl [200b-300a] Giriş, Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kocaeli.
- Yiğit, İsmail (2006). “Mûnis”, *İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları (TDV)*, (31), 147-148, İstanbul.
- Yüce, Nuri (2014). *Mukaddimetü’l-Edeb*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.